

SAMSUN'DAN ERZURUM'A MUSTA KEMAL PAŞA VE MİLLÎ HAREKET HAKKINDA TÜRK BASININDA ÇIKAN HABERLER, YORUMLAR

Mehmet OKUR*

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti, bazı cephelerde olağanüstü başarı gösterdiyse de devamını getirememiş, askeri ve ekonomik durumun giderek kötüleşmesi üzerine barış istemek zorunda kalarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı.¹ Esasında taraflar arasında silahlı çatışmaya son vermesi gereken mütareke, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tümüyle ortadan kaldırmakta, ülke içerisinde asayişsizliği tetiklemekte ve savaş sürecinde imzalanan gizli anlaşmaların hayata geçirilmesini sağlayacak hükümler içermektedir.² Nitekim mütarekeden kısa bir süre sonra harekete geçen İtilaf güçleri, Boğazlar başta olmak üzere, Musul, Adana, İskenderun, Hatay, Antep, Urfa, Maraş, Batum, Kars ve Ardahan'ı işgal ederken³, Rumlar ve Ermeniler de işgallerden cesaret bularak yeni siyasi hedefleri için Türklere yönelik provokatif eylemlerde bulunmakta ve asayişi tehdit ederek Büyük Devletlerin müdahalesine zemin hazırlamaktaydı.⁴ Nitekim bu gelişmeler İtilaf Devletlerinin öncülüğünü yapan İngilizlerin sık sık, Türklerin Rum ve Ermenilere yönelik saldırılarda buldukları suçlamalarına ve asayişin sağlanması yolunda Osmanlı hükümetine uyarıda bulunmasına neden olmaktadır.⁵

*Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, okur25@yahoo.com

¹ Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995, s. 24.

² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I**, İstanbul, 1992, s. 59-60.

³ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV**, İstanbul, 1993, s. 23; Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990, s. 10; İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992, s. 55.

⁴ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 252.

⁵ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 102-107.

Osmanlı Hükümeti ise mütareke hükümlerini harfiyen uygulayarak ayakta kalabileceği düşüncesinden hareketle bütün bu işgal ve provakatif eylemler karşısında bir taraftan, direnmeye çalışan Türk halkını teskin etmeye çalışmakta, diğer taraftan da ülkede asayiş sağlamanın yollarını aramaktaydı.⁶ Önce “Mülkiye Müfettişleri” ile ülkede siyasi otoriteyi ve asayiş sağlamayı planlayan hükümet, daha sonra sivil otorite ile asayişin sağlanamayacağı düşünerek mülkiye müfettişi teşkilatı yerine “Ordu Müfettişliği” teşkilatını kurmaya karar verdi. Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından planlanan bu yeni yapılanma hükümetin tasdikinden geçmiş, 30 Nisan 1919’da da padişah iradesi yayımlanmıştır. Böylece Merkezi İstanbul olan I. Ordu Müfettişliği görevine Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, Merkezi Konya olan Yıldırım Kıtaları (daha sonra II. Ordu) Müfettişliğine Mersinli Cemal Paşa ve merkezi Erzurum olan IX. Ordu Kıtaları (daha sonra III. Ordu) Müfettişliği görevine Mustafa Kemal Paşa’nın tayin edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷ Aynı gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından sadaret makamına, yapılan bu atama hakkında bilgi vermiş⁸, atama talimatnamenin bir suretini de ertesi gün Heyet-i Vükelaya göndermiştir. Meclis-i Vükela’da yapılan 17 Mayıs 1919 tarihli oturumda Şakir Paşanın müfettişlik için hazırladığı yetki belgesi ile buna bağlı olarak hazırlanan talimatname tasdik edilmiştir.⁹

⁶ Mehmet Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesi’ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 42, 65.

⁷ Bu müfettişliklere daha sonra Rumeli Müfettişliği de ilave edildi ancak uygulamaya geçirilemedi. Ayrıca Diyarbakır’da bulunan 13. Kolorduya da müfettişlik yetkileri verilmişti. Oluşturulan müfettişliklerin görev ve yetkileri ise şöyleydi: 1. Mıntikalarda dâhili güvenliğin istikrarı, asayişsizlik sebeplerinin araştırılarak tespit edilmesi, ötede beride bulunan silah, cephane vesairenin bir an evvel toplatılarak imha edilmesi. 2. Müfettişlik ve Kolorduların, yukarıda sıralanan vazifeleri yerine getirmek için verecekleri her türlü talimatı mıntikalarda bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir. 3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntıkası civarındaki asayişin sağlanması işleri için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle koordineli olarak vazife icra edeceklerdir. 4. Müfettişlikler yazışma ve personel işleri, silah ve teçhizat ikmali için eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti ile muhabere edeceklerdir. Bununla beraber fırka veya mıntika komutanlığı veya özel bir göreve tayin edilecek subayların tayin ve tebdilleri müfettişliğin muvafakat ve talebiyle gerçekleşecektir. Diğer husularda lüzum-u menfaate göre müfettişliklerin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen uygulamaya koyacaklardı. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Ankara, 2001, s. 106-112.

⁸ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Kl. 11, D. 164, F. 1; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Harbiye Terfiat, Tevcihat nr: 67 / 5.

⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Meclis-i Vükela Mazbataları nr: 215, s. 115; *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, Vesika: 2; *İstiklâl*, 17 Mayıs 1335, No. 144, s. 1; *Vakit*, 17 Mayıs 1335, No. 1558, s. 2.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, Adana'dan hareketle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa ise, bu göreve atamandan önce İstanbul'da Harbiye Nazırı olmak gibi bir dizi siyasi arayışlar içerisine girmiş, dönemin önde gelen devlet adamlarıyla temasa geçmiş, birkaç kez Padişah Vahdettin ile görüşmüş ancak sonuç alamamıştı.¹⁰

Bu arada Karadeniz kıyılarında "Pontus Rum Devleti" kurulması için kargaşa ortamı yaratmayı amaçlayan Pontusçu Rumlarla Ermeni çetelerinin saldırılarına Türk halkının milis kuvvetleriyle cevap vermesi¹¹ kamu güvenliğinin bozulmasına, başta metropolitler olmak üzere Rum ve Ermeni provokatörlerinin bölgedeki İngiliz temsilcilerine sık sık müracaat ederek Hristiyanların hayatlarının tehlikede olduğunu ileri sürmelerine ve güvenliklerinin sağlanmasını talep etmelerine sebep olmuştur.¹² Böylece Pontusçu Rumların provakatif eylemleri, İngilizlerin Osmanlı hükümetine yaptıkları uyarılar ile hükümetin ordu müfettişliklerini kurma yolundaki çalışmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışını sağlayacak gelişmeler olarak birbirini takip etmişti.

30 Nisan 1919'da IX. Ordu Müfettişliğine resmen tayini yapılan¹³ ve 7 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'ya tevdi edilen görev talimatı yalnızca askerî olmayıp, müfettişliğin kapsadığı alan dâhilinde aynı zamanda mülki özellik taşımaktaydı. Bu talimatnameye göre¹⁴, Mustafa Kemal Paşa'nın görevi Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini önlemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren Kuva-yı Milliye veya şurâları ortadan kaldırmak, İtilaf Devletlerinin şikâyet ettikleri olayların önüne geçmek ve görev bölgesinde mütareke hükümlerine işlerlik kazandırmaktı.¹⁵

¹⁰ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul 1955, s. 97; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C I, İstanbul 1983, s. 125-133.

¹¹ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C I, Nisan 1919-Mart 1920, TTK Yayınları Ankara, 1992, s. 4-5.

¹² Bölgedeki asayişin sağlanması iddiasıyla 200 kişilik bir birliğin Samsun'a çıkarılması (9 Mart 1919) ve 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağrılıp orada tutuklanması İngilizler için yeterli olmamıştı. **ATASE**, İSH, K.75, G.98, B.98-1.

¹³ **ATASE**, İSH, K.14, G.56, B.56-1; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair**, Ankara, 2000, Belge No: 4.

¹⁴ **ATASE** İSH, K.14, G.66, B.66-1; **HTVD**, Yıl: 1, (Eylül 1952), S 1, Ves. No: 1; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair**, Belge No: 7.

¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, 8 Temmuz 1932 günü Enver Behnan Şapolyo'ya tutturduğu notlarında da bunları zikretmişti. Bk. Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul, 1958, s. 299, 302.

Müfettişlik talimatını alan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinin yarattığı gergin ve telaşlı bir ortamda 16 Mayıs 1919¹⁶ Cuma günü yapılan selamlık resmine katıldıktan sonra¹⁷, maiyetinde Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsrev Bey ve sair bazı zevat¹⁸ bulunduğu halde Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket etti.¹⁹ 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardığında şehir, Pontusçu Rum eşkıyalarını himaye eden İngiliz kuvvetlerinin kontrolü altındaydı.²⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışı basında "IX. Ordu Müfettişliğine tayin buyurulan Mustafa Kemal Paşa, vazifesine ibtida' eylediğini makam-ı aidiyesine telgrafla bildirmiştir"²¹ şeklinde yer alırken İngilizler, O'nun Anadolu'ya geçişinden tedirgin olmaya başlamış, hatta İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda: "9.Ordu'nun daha önce lağvedilmiş olmasına rağmen, bu orduya yeni bir

¹⁶ Aynı tarihlerde İstanbul basınının dikkatini çeken bir diğer konu ise Bahriye Nazırı Rauf Bey'in istifası olmuştur. Bu yöndeki haberlerin birinde istifa şu şekilde yorumlanmıştır: "Bidayetinde meşrutiyet diye sevindiğimiz şu on senelik felaket devrinde bu zavallı millet kahraman diye birçok kimseleri alkışladı. Dikkat edilirse bu muhterem kahramanlarımız bir kere alkışlandıktan sonra artık hiçbir vazifeleri kalmamış gibi şumarmaya ve nihayet her biri bir felaketi milliyeye sebep olarak nefret-i umumiyeye içinde ortadan kaybolmaya başladılar. Vazifesini her zaman takdir etmiş, her dakika milletine bir hizmet ifa etmiş, hiçbir suretle lekelenmemiş ve her türlü alkışı metin bir tevazu ile karşılamış yegâne şahsiyet, Balkan Harbi'ndeki Akdeniz seferi ile Osmanlı tarih-i bahriyesinde büyük milletlerin takdir ettiği bu esbak Bahriye Nazırımızın bugün mesleğinden istifa etmesi, karşılaştığımız bu kadar büyük felaketler içinde bile müessif bir hadise demektir. Rauf Beyefendinin derç etmekte olduğumuz üniformalı resmine bakarken eminiz ki herkes de bizim gibi müteessir olacaktır." "Rauf Bey'in İstifası", **Memleket**, 17 Mayıs 1335, No. 97, s. 1.

¹⁷ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, TTK Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1989, s. 32; Bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk. **İkdam**, 16 Mayıs 1335, No. 7998; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s. 303.

¹⁸ Samsun'a çıkanların tamamının listesi için bkz. Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, 2000, s. 22-24; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1987, s. 16; Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yay. Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987, s. 25.

¹⁹ **Alemdar**, 17 Mayıs 1335, No. 145, s. 1; "Mustafa Kemal Paşa", **Memleket**, 17 Mayıs 1335, No. 97, s. 2; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 117.

²⁰ George Blanco Villalta, **Atatürk**, (Çev.: Fatih Özsu), Ankara, 1992, s. 283.

²¹ **İstiklâl**, 21 Mayıs 1335, No. 148, s. 1; **Hadisat**, 21 Mayıs 1335, No. 141, s. 2.

komutan gönderilmesinin sebebi anlaşılammaktadır” şeklinde şüphesini dile getirmişti.²²

Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesi, prensip olarak İngilizlerin açıkladıkları gerekçelere uygundu. Zira bölgede asayiş temin edilecek, Rumların ve Ermenilerin güvenliği sağlanacaktı.²³ Ancak İzmir'in işgali ve Yunanların yaptığı katliamlar üzerine önce Sadarete daha sonrada valiliklere, mutasarrıflıklara ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği telgraf-lar²⁴ hükümet emirlerinin ve beklentilerinin aksine Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek niyetini ortaya çıkarmıştı.²⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın İngilizleri tedirgin eden bir diğer bildirisi de İzmir'in işgali dolayısıyla İstanbul'a gönderdiği ve ne milletin, ne de ordunun kendisine karşı yapılan bu haksız saldırıyı kabul etmeyeceğine dair telgraf-tydı.²⁶ 3 Haziran 1919'da bütün askerî ve sivil makamlara gönderdiği ve Paris'e gidecek Osmanlı heyetine, Sadrazama ve Padişaha, millî bağımsızlığın ve millî bütünlüğün kesinlikle korunması ile ilgili telgraflar gönderilmesini, İtilaf Devletlerini protesto eden nümayişler düzenlenmesini talep etmesi²⁷ ise İngilizlerin onun hakkında nihai kararı almaları açısından son eylem olmuş,

²² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Vesika: 15; **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler**, Belge No: 26; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Muddanya'ya Kadar II**, İstanbul, 1991, s. 2.

²³ Tuncer Çağlayan, “Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri”, **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)**, Samsun, 2000, s. 44.

²⁴ **ATASE**, İSH, K.14, G.78, B.78-1; Atatürk, **Nutuk**, C I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Millî Eğitim Basımevi, On Dördüncü Baskı, Ankara, 1981, s. 23.

²⁵ Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan Cevat (Çobanlı) ve Fevzi (Çakmak) Paşalarla gizlice görüşmüş ve şu hususlarda özel olarak mutabakata varmışlardır: 1. Biri İstanbul'da, diğeri Konya ve Erzurum'da olmak üzere üç ordu müfettişliği teşkil edilmesi 2. Anadolu'da bir millî idare vücuda getirilmesi 3. Mümkün olduğunca çok miktarda silah ve mühimmatın Anadolu'da toplanması ve İtilaf Devletleri'ne teslim edilmemesi 4. Kuvay-ı Milliye teşkil olunması 5. Müteceviz düşmanlara karşı taarruza geçilmesi.

Mustafa Kemal Paşa da bu beş maddeyi uygun bulmuş ve “zaten bende bu hususları tahakkuk ettirmek üzere Anadolu'ya gidiyorum. Kahraman milletimin sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım” demiştir. Her üç Paşa da vatani kurtarmak üzere yemin ederek birbirlerinden ayrılmışlardır. Yine Mustafa Kemal, Samsun'a hareketinden önce, İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan yakın arkadaşı Fethi Bey'i ziyaretinde; “Babıali ve saray benim hakkında derin bir gaflet içerisinde bulunuyorlar, meseleden henüz İngilizlerin haberi yoktur” diyerek Anadolu'ya geçişin gerek sebebini arkadaşlarına hissettirmiştir. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, s. 118; Bayur, **a.g.e.**, s. 302; Akşin, **a.g.e.**, s. 283.

²⁶ Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, s. 37; Mehmet Şahinöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986, s. 280-281.

²⁷ Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, s. 57-58.

görevden alınması için harekete geçmesine neden olmuştur. Nitekim General Milne 6 Haziran'da Osmanlı Hükümeti'nden şu talepte bulundu:

*“General Kemal Paşa ile kurmaylarının vilayetlerde bulunuşlarının arzu edilir bir şey olmadığını ekselanslarınıza bildirmekle şeref duyarım. Mümtaz bir generalle kurmay heyetinin memleket içinde yer yer dolaşmaları umumi efkârı tedirgin etmektedir. Ben, askerlik bakımından bunların faaliyetlerini lüzumsuz görmekteyim. General Kemal Paşa ile heyetinin derhal İstanbul'a dönmeleri için emir vermenizi dilerim.”*²⁸

İki gün sonra 8 Haziran 1919'da da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nazırına verdiği notada, Samsun Vilayetinde bazı kötü niyetli kişilerin karışıklık çıkartmak istedikleri ve bu harekette Mustafa Kemal Paşa'nın öncü rol oynadığı belirtildikten sonra Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmesi için talepte bulunduğunu hatırlatılıyor ve içerlerdeki karışıklıkların pek vahim sonuçlar doğurabileceği bildiriliyordu.²⁹

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise İngilizlerin şikâyet ve tepkilerine verdiği cevapta; Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine atanma sebebinin İngiltere Yüksek Komiserinin Babıâli'ye verdiği bir nota olduğunu, hükümetin mütareke şartları gereğince mesul bulunduğu asayiş ve inzibatı temin etmek için böyle bir görevlendirmede bulunduğunu bildirdi.³⁰ Şevket Turgut Paşa'nın bu yazısı, İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'ü, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılması için tekrar bir nota vermeye sevk etti. Calthorpe bu notasında, güvenliğin sağlanması gerekçesiyle Anadolu'nun askeri bölgelere ayrılması ve her bölgenin bir general kumandasına verilmesi projesinin kabul edilemeyeceğini, zira bu projenin Hristiyan halkın durumunu daha çok tehlikeye düşürdüğünü, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki faaliyetlerinin üzücü sonuçlar verdiğini³¹ ileri sürmekte ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarının derhal İstanbul'a çağrılmasını istemektedir.³²

²⁸ Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler, Belge No: 41; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 124-125.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 53-1/43; Şimşir, a.g.e., s. 10; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 125.

³⁰ HTVD, Vesika: 18.

³¹ Şimşir, a.g.e., s. 28.

³² Şimşir, a.g.e., s. 28.

İngilizlerin art arda gelen istekleri karşısında Damat Ferit Paşa Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağdırmaya karar verdi.³³ 8 Haziran günü Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek maiyetindeki istimbottlardan biriyle İstanbul'a dönmelerini istedi.³⁴ Bu gelişme basında "Mustafa Kemal Paşa azledilmedi. Yalnız bazı konuların müzakeresi için İstanbul'a davet edildi, yarın İstanbul'a bekleniyor" şeklinde yer alırken³⁵ Mustafa Kemal Paşa ise sebep-i davetin izah buyurulmasını istediği gibi³⁶, mntıkadaki faaliyetlerini hüsn-ü telakki etmeyen İngilizlerin İstanbul'a gelmesi yönünde talepte bulunduğu ve vaziyetin Nezaret'i, bu talebi icraya mecbur kıldığı yönündeki düşüncesini de ifade etmiştir.³⁷ Mustafa Kemal Paşa, ayrıca doğrudan doğruya Sultan Vahdeddin'e bir telgraf çekerek, halkını yarı yolda bırakmasının söz konusu olmadığını ifade etti. Yine O, doğrudan olmasa da Padişah'ı halkın gücüne karşı uyarmaktan da geri kalmadı ve bunu şöyle izah etti: "*Devletin ve sizin mukaddes tahtınızın geleceğini yalnız bu güç kurtarmaya muktedirdir...*"³⁸ Mustafa Kemal Paşa, aynı görüşlerini bir kaç gün sonra İstanbul Polis Müdürü Halil Bey'e göndereceği mektupta da dile getirecektir.³⁹

Böylece İstanbul'a dönüp dönmeme hususunda Mustafa Kemal Paşa ile Osmanlı Hükümeti arasında başlayan yazışmalar Mustafa Kemal Paşa'nın istifasıyla 8 Temmuz 1919'da sona ererken bu kez yine başrolünde Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı Anadolu-İstanbul mücadelesine dönüşmüştür ki bütün bu süreç gerek İstanbul gerekse Anadolu basınında giderek artan bir dikkatle haberlere konu olmuştur. Gazeteler zamanla İstanbul Hükümeti - Harekât-ı Milliye taraftarı şeklinde ikiye bölünmüş karşılıklı sert tartışmalara girişmişlerdir. Nitekim Amasya Genelgesi sonrası Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki

³³ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 310, 338; Şimşir, **a.g.e.**, s. 12.

³⁴ **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nı Başlatmasına Dair Belgeler**, Belge No: 42; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya II**, s. 3; Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, s. 40.

³⁵ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 319.

³⁶ **HTVD**, Vesika: 20.

³⁷ **HTVD**, Vesika: 21; Şevket Turgut Paşa ise bu telgrafa gerçekleri gizleyerek "*İstanbul'a davetiniz Hükümet-i Seniyenin kararı neticesidir*" şeklinde yanıt göndermiştir. **HTVD**, Vesika: 22.

³⁸ Dietrich Gronau, **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu**, (Çev.: Gülderen Korralp Pamir), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994. s. 151-152.

³⁹ **Askeri Tarih Belgeleri**, Yıl: 31, (Ağustos 1981), S 80, Bel. No: 1752.

bazı önemli kişilere⁴⁰ gönderdiği 21 Haziran 1919 tarihli mektubunda⁴¹ “*Artık İstanbul Anadolu’ya hâkim değil tabi olmak mecburiyetindedir*” derken hükümet ise 23 Haziran 1919 günü bir tebligat yayınlarak 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın Harbiye Nezareti’nin emrine uymayarak İstanbul’da dönmemesi ve halkı Hükümet’e karşı kıskırtması sebebiyle görevinden alındığı⁴², yerine eski Bahriye Nazırı Hurşit Paşa’nın atandığı, hiçbir resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal’in genelgelerinin de artık dinlenilmemesi konusunda ilere genelge gönderildiği bildirilmiştir.⁴³ Ayrıca Harbiye Nazırı Şevket ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşalar da barış müzakereleri başladığı bu süreçte ve umumi vaziyet lehte cereyan aldığı bir anda millî harekete devamın iyi bir netice vermeyeceğini ve bu teşkilat ile hareketin önüne geçilmesi gerektiği yönünde XIV. Kolordu Kumandanına emir göndermişlerdir.⁴⁴

Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey de, 24 Haziran’da Sivas Valisi’ne “büyük bir asker olmasına rağmen siyasetten anlamayan ve bu sebeple görevinde başarı gösteremeyen Mustafa Kemal Paşa’nın İngilizlerin ısrarlı isteği üzerine azledildiğini, kendisiyle hiçbir resmî muameleye girilmemesi ve hükümet işlerine ait hiçbir isteğinin yapılmaması” gerektiğini bildiren gizli bir telgraf göndermiştir.⁴⁵ Aynı gün Elazığ valiliğine tayin edilmiş bulunan Ali Galip Bey de Sivas’a gelerek Mustafa Kemal Paşa’yı tutuklaması hususunda kendisini sıkıştırdı. Vali Reşit Paşa, ne yapacağını şaşırarak ve tam bir kararsızlık içine düşmüştür.⁴⁶

Ali Kemal Bey’in 26 Haziran tarihli bildiri ise halkı Millî Harekete ve orduya karşı isyana teşvik niteliğindedir. Bildiride millî ordu kurmanın, millî savunma hazırlamak gibi çalışmaların bir felaket olduğu, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlıklarını yapmakla ateşkes hükümlerine aykırı hareket

⁴⁰ Bu kişiler: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Nafia Nazırı Ferit Bey, Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Ferit Paşa, Cami Bey ve Ahmet Rıza Bey. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, s. 35.

⁴¹ Bkz. **Nutuk**, C III, Vesika: 27, s. 916-917.

⁴² İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, Mustafa Kemal’in görevine son verildikten sonra durumla ilgili hükümete bildirdiği raporda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Mustafa Kemal iyi niyetle atanmıştı. Samsun’a varduktan sonra kendisini millî ve yabancılara düşman bir merkez yaptı. Dönem emrine uymadı...*” Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 341.

⁴³ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 339-34.

⁴⁴ **HTVD**, Vesika: 123.

⁴⁵ Monitor Oriental gazetesinde yer alan habere göre Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, bu telgrafi Paris Barış görüşmeleri için Fransa’da bulunan Damat Ferit Paşa’nın talimatı üzerine göndermişti. **Alemdar**, 25 Haziran 1335, No: 184, s. 2.

⁴⁶ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 69; Akşin, **a.g.e.**, C I, s. 350.

ettikleri, hâlbuki Yunan ve İtalyan işgal faaliyetlerine karşı hükümetçe tedbirler alındığı, ayrıca Paris'te bulunan Damat Ferit başkanlığındaki murahhas heyetinin önemli teşebbüslerde bulunduğu ifade edilerek, bu gibi hareketlerin önünün alınması için ne gerekiyorsa yapılması ve askerî cihetten gelen emirlerin uygulanmaması isteniyordu.⁴⁷

Ali Kemal Bey, Antant muhabirine verdiği ve daha sonra İstanbul'un önde gelen gazetelerinde yayımlanan mülakatında da, hükümetin diplomatik girişimlerini kastederek, uğraşlarını sekteye uğratanların yalnız Rumlar olmadığı gibi, düşmanların da hepsinin dışarıda bulunmadığını, ülke içerisindeki İttihatçıların daha tehlikeli olduğunu, ihtiraslarının kendilerinin yegâne rehberi olduğunu, bulanık suda balık avlamak için her fırsattan istifade ettiklerini, Yunanların askerî işgali dolayısıyla ortaya çıkan vaziyet ve kargaşalıktan istifade ederek halkı kıskırttıklarını ileri sürerek hükümetin başarısızlığının sorumluluğunu isim vermeden Mustafa Kemal Paşa'ya ve millicilere yüklemiştir.⁴⁸

Ali Kemal Bey'in Millî Harekete karşı yayımladığı bu sert bildiri ve açıklamalar kamuoyunda hatta hükümet içerisinde tepkiyle karşılanıp istifasına neden olurken⁴⁹, Mustafa Kemal yoluna devamla 27 Haziran'da Sivas'a varmıştır. Burada hakkındaki gizli tamimi öğrenen Mustafa Kemal Paşa, bilmezlikten gelerek Harbiye Nezareti'ne çektiği serzeniş yollu bir telgrafla Sivas'ta dolaşan rivayetlerin aslının ne olabileceğini sormuştur. Gelen cevapta gizli tamime hiç değinilmeyerek III. Ordu bölgesinden ayrılmasının iyi olacağı, başka herhangi bir yerde istediği görevin kendisine verileceği bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın görev durumu nazikleşmiş, Valilikçe dairelere gönderilen tamimden halk da haberdar olmuştu. Sivas'ta yaygın bir İttihatçı aleyhtarlığı da vardı. Hatta duvarlara Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğine dair yaftalar asılmıştı. Bu durumda Sivas'ta daha fazla kalmayı doğru bulmayan⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, teşkilat ve hareket tarzı hakkında gerekli

⁴⁷ Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 99-100.

⁴⁸ "Dâhiliye Nazırının Beyanati", **İstiklâl**, 26 Haziran 1335, No: 184, s. 1; "Dâhiliye Nazırın Ali Kemal Bey'in Beyanati", **Memleket**, 26 Haziran 1335, No: 137, s. 1; "Dâhiliye Nazırı ile Mülakat", **Alemdar**, 26 Haziran 1335, No: 185, s. 2; **Sabah**, 26 Haziran 1335.

⁴⁹ **Alemdar**, 27 Haziran 1335, No: 186, s. 2.

⁵⁰ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 70.

talimatları verdikten sonra 28 Haziran sabahı Sivas'tan Erzurum'a doğru yola çıkmıştır.⁵¹

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa⁵², 3 Temmuz'da Erzurum'a giden Mustafa Kemal Paşa'dan⁵³ bir kez daha İstanbul'a dönmesini istemiş, bu dönüşün sağlanmasını Padişah'a ve İtilâf temsilcilerine karşı üzerine aldığını, döndüğünde saygıdan başka bir şey görmeyeceğini bildirmiş, Barış Konferansı'nın kararlarını beklemekten başka yapacak bir çıkış yolu olmadığını da sözlerine eklemiştir. Mustafa Kemal ise Ali Ferit Paşa'ya verdiği cevapta dönüş konusunu üzerine almakla hata ettiğini bildirerek İzmir'in işgalinden önce Nurettin Paşa'nın görevden alınışını hatırlatmış, böylece ikinci bir ihanete alet olmaksansa devlet ileri gelenlerinin milletin arasına karışmasının gerektiğini ve geri dönemeyeceğini bildirmiştir.⁵⁴ Makine başında yapılan görüşmeden sonra da Mustafa Kemal Paşa, nazırın isteğine yazılı olarak cevap vermiş, İngilizlerin tutuklanmayacağı yönündeki sözlerine inanmanın saflık olduğunu hatırlatarak nazırın bir kez daha istifaya davet etmiştir.⁵⁵

Bu süreçte İstanbul kamuoyunda Mustafa Kemal'in dönmesinin beklenmediği fikrinin hâkim olduğunu görmekteyiz. Zira 4 Temmuz tarihli *Türkçe İstanbul* gazetesi, onun Sivas'tan Samsun yolu ile Trabzon'a hareket ettiğinin haber alındığını bildirirken⁵⁶ *İdrak*, “*Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a avdeti lüzumu Erzurum Vilayeti vasıtası ile kendisine tebliğ edilmiştir. Müşarü-nileyhin Azerbaycan marifetiyle Batum'da avdetine intizar olunmaktadır. Mammafih gelip gelmeyeceği henüz bilinmemektedir*”⁵⁷ şeklinde farklı bir yorum yapmıştır. Dâhiliye Nazırı Vekili Ethem Bey ise aynı süreçte, *İstiklâl* gazetesinin “*Mustafa Kemal dönecek mi?*” sorusuna şu yanıtı vermekte idi: “*Mustafa Kemal Paşa'nın avdet edeceğini neden garip karşılıyorsunuz? Müşarü-nileyh isyan etmemiştir ki şimdi Hükümetin davetine icabeti garip görülsün. Evvelce kendisine azl-i keyfiyeti tebliğ edilmemişti. Avdetindeki tehir bundan mütevellit olsa gerektir.*”⁵⁸ *Vakit* gazetesi de Mustafa Kemal'in İstanbul'a

⁵¹ *Nutuk*, C I, s. 43.

⁵² 29 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı olarak atanmıştır. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 47.

⁵³ Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1998, s. 71.

⁵⁴ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 362.

⁵⁵ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, s. 87.

⁵⁶ *Türkçe İstanbul*, 4 Temmuz 1335, No. 294, s. 1.

⁵⁷ “*Mustafa Kemal Paşa*”, *İdrak*, 9 Temmuz 1335, No. 24, s. 2.

⁵⁸ Dâhiliye Nazır Vekili Ethem Beyle Mülâkat”, *İstiklâl*, 6 Temmuz 1335, No. 196, s. 1.

geleceğine yönelik Ethem Bey'in *İstiklâl*'e vermiş olduğu beyanatın teyit edilemediğini yazmakta idi.⁵⁹ Aynı gazetenin bir başka nüshasında ise Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın konu ile ilgili şu beyanatu yer almıştır: “*Bu zevat hakkında nezaretçe silsile-i resmiyye cereyan etmemiştir. Cemal Paşa, İstanbul'da bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya dahi İstanbul'a gelmesi için emir verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a avdeti hususunda verilen emir, Erzurum'a tebliğ edilmiştir. Söylendiğine göre Paşa, Azerbaycan, Erivan ve Batum tarikiyle avdet edecek imiş.*”⁶⁰

Öte yandan aynı günlerde *İstiklâl*⁶¹, *Vakit*⁶² ve *İleri* sütunlarında 17 Haziran'da Erzurum'da toplanmış olan mahalli kongreye dair bilgiler yer alırken *İleri*, aynı haberinde yeni bir kongrenin toplanacağına dair şu bilgiyi de vermekteydi: “*haber aldığımızı göre Erzurum Kongresi'nden daha vasi' teşkilata salahiyyetdar bir derecede Sivas'ta bütün vilayet ve mülhakattan intihap edecek murahhaslardan mürekkep yeni bir kongre in'ikat edecekmış.*”⁶³

Mustafa Kemal Paşa ise kendisinin görevden alınması ve İstanbul'a çağrılması yönündeki girişimler karşısında 3. Ordu Müfettişi Fahr-i Yaver-i Hazret-i Şehriyarî imzasıyla kolordulara 5 Temmuz 1919'da gizli bir yazı göndererek, hükümetin memleket ve millet çıkarlarına aykırı olarak yapması muhtemel tebliğlerini engellemek için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde gerektiğinde uygulanmak üzere tedbir alınmasını, bu noktanın Hükümet'e ve telgraf memurlarına hissettirilmemesini istemiştir.⁶⁴ Zira aynı tarihlerde Posta ve Telgraf⁶⁵ Müdürü Refik Halit Bey, Sadrazam ve Harbiye Nazırından posta

⁵⁹ *Vakit*, 7 Temmuz 1335, No. 607, s. 2.

⁶⁰ “Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar”, *Vakit*, 9 Temmuz 1335, No. 609, s. 1.

⁶¹ *İstiklâl*, 27 Haziran 1335, No. 185, s. 1.

⁶² “Erzurum Kongresi”, *Vakit*, 4 Temmuz 1335, No. 604, s. 2.

⁶³ “Erzurum Kongresi”, *İleri*, 5 Temmuz 1335, s. 2.

⁶⁴ Çevik, *a.g.e.*, s. 201.

⁶⁵ Posta ve Telgraf Müdüriyeti, taşra merkezlerine icra ettiği bir tamimde şurada burada teşekkül etmiş Kuva-yı Milliye rüesasının muhaberrattan men edilmesini emretmişti. Ancak bu süreçte yeniden taşra telgrafhanelerine müdahaleler neticesinde Posta ve Telgraf müdürü, ikinci bir tamim yayınlamıştır. Posta ve Telgrafa müdahaleye hakları olmayan bazı kimselerin tehdit ve emirlerine ehemmiyet verilmeyerek müdüriyet-i umumiye tarafından ittihaz olunan kararın harfiyen icraası ile mükellef buldukları ve bu hususta zerre kadar müsamaha gösterilmeyeceği ve bu kere posta ve telgraf ve telefon müdüriyet-i umumiyesinden bilumum merkezlere tebliğ edilmiştir. “Telgraflara Kim Müdahale Ediyor?”, *İdrak*, 15 Temmuz 1335, No. 26, s. 1.

memurlarını hapse cüret eden Mustafa Kemal'in hakkından gelinmesini vatanın selameti namına isteyecekti.⁶⁶

7 Temmuz'u 8 Temmuz'a bağlayan gece Mustafa Kemal Paşa, Saray'dan makine başına çağırılmış ve İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Mustafa Kemal'in bu isteği yeniden reddetmesi üzerine görevine son verildiği bildirilen telgraf kendisine gönderilmiştir. Sadrazam Vekili Sabri ve Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın imzalarını taşıyan bu karar, *Takvîm-i Vekâyi*'de⁶⁷ şu şekilde yer almıştır: "3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir. İşbu irade-i seniye'nin icrasına Harbiye Nazırı memurdur."⁶⁸

İlgili telgrafın ardından Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne ve padişaha istifasını sunmuş ve padişaha aşağıdaki istifa tegratnamesini çekmiştir:

"Şimdiye kadar gerek zât-ı akdes-i mülûkânelerine ve gerekse Harbiye Nezareti'ne vaki olan maruzatımda vatan ve milletin ve makam-ı muallâ-yı hilafetin maruz ve giriftar olduğu elim akîbetleri ve buna karşı hâsıl olan millî elemeleri, tekmil hakiki safhalarıyla arz ettim. Bunu yapmakla mukaddesatımın aciz nefsim'e yüklediği en yüksek ve en vicdani vazifelerden birini ifa etmiş oldum. Âmâl ve teşebbüsât-ı âcizanemin İngilizlerce müdafaa-i vatan suretinde değil başka şekilde telakki olunmasıyla zât-ı şahaneleri ve hükümet-i seniyelerinin müşkül bir tazyik vaziyeti altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükümet-i seniyelerinin ve payitaht-ı saltanat-ı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve elim şartlar altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün necip milletlerince tamamen malum ve ayan olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade genişlemesine ve bahusus pek büyük sadakat ve ubudiyet bağlarıyla merbut olduğum kalp ve âmâl-i müşfika-i hümayunlarının duçar-ı melal olmasına hiçbir veçhile razı olmadığım cihetle yalnız memuriyet-i âcizanemden değil tekmil mübahatını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i hümayunlarının nur, feyz ve necabetinden alan çok sevdiğim mübarek askerlik hayatıma da veda suretiyle arz-ı fedakârı eylerim..."⁶⁹

⁶⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 363.

⁶⁷ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I*, s. 49.

⁶⁸ *Takvîm-i Vekâyi*, 13 Temmuz 1335, No. 3596, s. 1.

⁶⁹ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S 79, Belge No: 1735; Ertürk, a.g.e., s. 349-350.

Esasında Hükümet, 23 Haziran'da Mustafa Kemal'i görevinden almış⁷⁰, ancak Mustafa Kemal Paşa, Padişah iradesiyle atandığını, kendisini görevden almaya da ancak padişahın yetkili olduğunu ileri sürerek vakit kazanmak amacıyla bu kararı tanımamıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ve bundan sonra ne yapacağı konusu, İstanbul ve Anadolu basınında ayrı ayrı yorumlandığı görülmektedir. *Albayrak* gazetesinin bu süreçteki yorumu şu şekilde olmuştur:

“Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin derç eylediğimiz istifanamesi, bir azim ve iman vesikasıdır. Millete henüz eski kanın sönmemiş olduğunu gösterir muazzam hüccettir. Anafartalarda şeref-i milliyeyi tarihin nesli-hazırdan beklemekte olduğu mukaddes vazifeyi âlâ ve ilâ eden bu muhterem kumandanı bugün de mücahede-i milliyenin başında görmek mesut bir temaşadır. Kemal-i azim ve imanla müdafaa-i hukuk-ı vatana hasr-i vücud eden Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında millet, pak, nezih, parlak bir hale teşkil etmektedir. Böyle temiz, fedakâr ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklâl gibi iki mukaddes ruhunun doğacağı şüphesizdir. Azim ve iman, her müşkülü iktihama kâfidir”⁷¹ derken Vakıf gazetesi, “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı makalesinde bu gelişmeyi şu satırlarla okuyucularına duyurmuştur: “Şark orduları müfettişi Mustafa Kemal Paşa ahiren askerlikten istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, istifanamesinde âşık olduğu silk-i askeriden istifasının kabulü rica ve ömrünü geçirmek üzere Anadolu'nun uzak bir köşesinde ikamet edeceğini beyan etmiştir. Dünkü muharirin neşriyatına göre Meclis-i Vükela Çarşamba günü Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını kabul etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın istifası ile ordu mühim bir uzvunu kaybetmiş oldu. Malûm

⁷⁰ 23 Haziran'da Mustafa Sabri Bey başkanlığındaki Meclis-i Vükela, şu kararı almıştır: *III. Ordu Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın hakkında vuku bulan şikâyetlerden dolayı hükümetçe dinlenmesine lüzum görülerek kendisine İstanbul'a gelmesi Harbiye Nezareti'nden tebliğ edildiği halde vaki davete icabet etmediği ve ahaliyi hükümete karşı tahrike teşebbüs ettiği anlaşılmasına binaen mumaileyhin hemen azli ve yerine Bahriye Nazırı Hürşit Paşa'nın tayini zımında lüzumlu muamelenin ifası hususunun Harbiye ve Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek hiçbir resmi sıfatı kalmamış olduğundan tebligat ve iş'arlarının resmî mahiyeti haiz olmadığına icap eden vilayetlere tebliğinin Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi...* Gökbilgin, *a.g.e.*, C I, s. 144.

⁷¹ Dursunoğlu, *a.g.e.*, s. 76-77.

olunduğu üzere Mustafa Kemal Paşa harp içinde Conk-Anafartalar kahramanı unvanı kazanmıştır."⁷²

Bu arada 9 Temmuz'da İngiliz Kontrol Subayı Rawlinson, Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek açılması tasarlanan kongre toplanmazsa daha uygun olacağını, İngiliz Hükümeti'nin buna izin veremeyeceğini, diretilmesi halinde kuvvet zoruyla kongreyi dağıtmak zorunda kalacaklarını bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa ise kendisine kongrenin kesinlikle toplanacağı cevabını vermiştir.⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarından rahatsızlık ve endişe duyan Hükümet, 19 Temmuz'da Sivas, Bitlis, Van ve Erzurum vilayetlerinden askerlik mesleğinden istifa eden eski paşa Mustafa Kemal'in nerede olduğu ve ne yaptığı hakkında bilgi istemekte idi.⁷⁴ Ayrıca hükümet, III. Ordu Müfettişliği görevine yeni bir tayin yapılan dek öncelikle kolorduların doğrudan doğruya Harbiye Nezareti ile temasta bulunmasına karar vermiş⁷⁵, 20 Temmuz'da ise bu göreve vekâleten XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa atanmıştır.⁷⁶ İstanbul'da ise Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etmiş, hükümet tarafı ve aleyhtarı gazeteler bu gelişmeyi haberi kendi görüşlerine göre "*Sadrazam Ferit Paşa Nihayet İstifa Etti*"⁷⁷, "*Nihayet Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etti*"⁷⁸, "*Ferit Paşa Kabinesi Nihayet İstifa Etti*"⁷⁹, "*Damat Paşa'nın İstifası*"⁸⁰ şeklindeki başlıklarla manşetlere taşımışlardı.⁸¹

21 Temmuz'da yeni kabinesini kuran⁸² Damat Ferit'in üçüncü kez sadarete gelmesi üzerine ise *Vakit* gazetesi "*Yeni Kabine Teşkili Yine Ferit Paşa'ya*

⁷² "Mustafa Kemal Paşa", *Vakit*, 12 Temmuz 1335, No. 612, s. 1.

⁷³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 44-45.

⁷⁴ Valiliklerin söz konusu soruya yanıtları şu şekilde olmuştur: Sivas Valiliği: Buradan Erzurum'a gitmiştir; Bitlis Valiliği: Erzurum'da Milli Müdafaa Cemiyeti ile uğraşiyor olmalıdır; Van Valiliği: İstifadan sonra Erzurum'da idi. Şimdi nerede, ne yapıyor bilmiyorum; Erzurum Valiliği: İstifa yazısını 10 Temmuz'da verdi. İkametgâhında özel işleriyle uğraşiyor. Dışarı ile nadiren görüşüyor. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İki İktidar*, s. 90.

⁷⁵ *HTVD*, Vesika: 30.

⁷⁶ *HTVD*, Vesika: 25, 35, 36.

⁷⁷ *İstiklâl*, 21 Temmuz 1335, No. 207, s.1.

⁷⁸ *İdrak*, 21 Temmuz 1335, No. 32, s. 1.

⁷⁹ *Zaman*, 21 Temmuz 1335, No. 432, s. 1.

⁸⁰ *Alemdar*, 21 Temmuz 1335, No. 118, s. 1.

⁸¹ "Kabine Nasıl Teşekkül Edecek?", *Zaman*, 17 Temmuz 1335, No. 290, s. 1; "Kabinenin İstifası", *Vakit*, 21 Temmuz 1335, No. 621, s. 1.

⁸² "Takrir-i Sadaret", *Takvîm-i Vekâyi*, 22 Temmuz 1335, No. 3604, s. 1; "Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi ve Hatt-ı Hümayun", *Zaman*, 21 Temmuz 1335, No. 299, s. 1; "Yeni Kabine",

Tevdi Olundu"⁸³, *Zaman* gazetesi "Dört Buçuk Ayda Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi"⁸⁴ başlıklarını atmış, *Akşam* gazetesi kabinenin millet nazarında hoş karşılanmadığını yazarken *İdrak* da "eski tas eski hamam" yorumunu yapmıştır.⁸⁵ Hukuk Profesörü Muslihiddin Âdil Bey ise *Tarik* gazetesinde yer alan "Kabine ve İlk Vazifesi" başlıklı yazısında şu yorumu yapmıştır:

*"Yeni Ferit Paşa kabinesi, bir fırka kabinesi değildir. Fakat mevcut azası itibari ile memlekette küçük büyük herkesin tam hürmetini celbedebilecek bir heyet midir? Bu suale müspet bir cevap verebilmek pek güçtür. Şimdiki vükelanın zat-i şeref ve haysiyetlerini tamamen lekesiz addetmekle beraber çoğunun ancak idari kabiliyetleri itibariyle temeyyüz edebildiklerini söylemek mecburiyetindeyiz. Hâlbuki bugün, memleketin karşılaştığı büyük tehlikelere karşı daha durediş siyasi hayatta daha tecrübeli ve bilhassa dâhile karşı daha ziyade hürmet ihsas edecek bir heyete ihtiyaç vardır..."*⁸⁶

Yeni kabine ülkeyi işgalcilerden temizlemeden ziyade giderek Anadolu'da kontrolü ele geçiren Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu hareketi ile mücadele etmek misyonunu üstlenmişti.⁸⁷ Nitekim kabine kurulur kurulmaz ilk iş olarak Mustafa Kemal'in tutuklanmasını emreden Dâhiliye Nezareti'nin talimatnamesi yayımlanmıştır.⁸⁸ Bu gelişmeyi "Rauf Bey ve Mustafa Kemal" başlıklı yazısı ile sütunlarına taşıyan *Memleket*, şu değerlendirmelere sütunlarında yer vermekte idi:

"Hükümet, Erzurum'dan Bursa'ya Anadolu'da karışıklık vücuda getiren Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tevkifini emretmiştir. Rauf Bey'in İngiltere'deki tahsilata rağmen ne kadar müfrit biliriz. Esasen yine bu İngilizcesi sayesinde mütareke için murahhas temin olunmuştu. Hükümet, harp esnasındaki rollerini derpiş ederek böyle hareket edebileceğini anlamalıdır. Aynı şeyler hemen hemen Mustafa Kemal Paşa hakkında da vardır. Böyle olduğu halde Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya

İstiklâl, 22 Temmuz 1335, No. 208, s. 1; "Hatt-ı Hümayun Sureti", **Alemdar**, 22 Temmuz 1335, No. 119, s. 1.

⁸³ **Vakit**, 21 Temmuz 1335, No. 621, s. 1.

⁸⁴ **Zaman**, 22 Temmuz 1335, No. 433, s. 1.

⁸⁵ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 393-394.

⁸⁶ Gökbilgin, **a.g.e.**, C I, s. 165-166.

⁸⁷ Bakar, **a.g.b.**, s. 1977.

⁸⁸ **HTVD**, Vesika: 48.

memurin-i mahsusa ile izam olunuyor. Başkaları dururken Enver'in kol-ladığı memura nasıl itimat olunur? Tevkifi hakkındaki emirler Lenin ve Troçki'nin tevkifine benzer. Bu vazifeyi kim ifâ edecek? Anadolu'daki karışıklık zaaf ve tereddütten ve ihmalden husule gelmiştir. Anadolu ahali-sinin tevkif hakkında hükümete yardımlarını ümit ederiz. Böyle olduğu takdirde hasarın ne olacağı ve neticede memlekete neye mal olacağını söylemek güçtür."⁸⁹

Aynı tarihte yayınlanan *İfham* gazetesi, vaktiyle Enver Paşa'nın da vatan-severlik ile yola çıktığını ancak neticede kendisini bir cinayete attığını, Mus-tafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in de onunla aynı safta yer alacağına yönelik Rönesans gazetesinin haberine yer verirken⁹⁰ aynı gelişmeyi "*Anadolu'daki Hareketler*" başlıklı yazısı ile sütunlarına taşıyan *Vakit* gazetesinin yorumu ise şu şekilde olmuştur:

"Hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in derdestini emret-miştir. 22 Temmuz tarihli Takvîm-i Vekâyi'de intişar eden bir sadaret ta-mimi mukadderat-ı milleti tayin etmek üzere Şark'ta münasip bir mahalde içtima edecek millî bir kongre için murahhaslar toplanmakta olduğunu bildiriyor. Anadolu'nun iktisap etmiş olduğu tedip ve iğtişâş badi teessüf-i azim olduğu söylenerek harekât-ı vakıanın men'i icab-ı halli müsahabat görülüyordu.

Fil-vakta istihbarat-ı resmiye 3. Ordu Müfettişi iken azl edilmiş ve silk-i askeriyeden istifa etmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile kezalik mes-ekten istifasını vermiş olan Bahriye Nazır-ı esbaki Rauf Bey'in Erzurum taraflarında mezkûr hükümetin müsaadesi hilafında bir kongre akdede-rek bazı içtimaat daha icrasına karar vermiş olduğunu göstermiştir. Ve-rilen malumata göre Erzurum'daki bu içtimaattan başka Nazilli civa-rında Demirci Mehmet Efe ve Teşkilat-ı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Efendi nam-ı müstearları altında iki kişinin de çete teşkili ve tahrik icra-sıyla isti'mal ettiği vaki olan resmi muhabereleden anlaşılmıştır. Bunun için dün hükümet tekmil ilândar olanlara icra ettiği bir telgraf tamimiyle

⁸⁹ "Rauf Bey ve Mustafa Kemal", **Memleket**, 2 Ağustos 1335, No. 172, s. 1; "Mustafa Kemal Paşa", **Vakit**, 2 Ağustos 1335, No. 633, s. 1.

⁹⁰ Erkan Cevizliler, "Erzurum Kongresi Günlerinde İstanbul Basınının Mustafa Kemal Paşa ve Kongreye Bakışı", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yay. Haz. Yavuz Aslan-Salim Gökçen, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 313.

*gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Rauf Bey ile Hacı Şükrü Efendi ve Demirci Mehmet Efendi'nin hemen derdest olunarak İstanbul'a gönderilmelerini emretmiş ve çete teşkiline hilâf-ı kanun içtimalara meydan verilmeyerek teşebbüs edenlerin suret-i acilede derdest ve sevkleri lazım geldiğini bildirmiştir.*⁹¹

Vakit gazetesi, bir başka haberinde de Erzurum Müdafaa-i Hukuk için vilayetin muhtelif beldelerinden gönderilen murahhasların iştiraki ile bir millî kongre teşkil edildiği haber alındığını⁹² bildirmektedir.

Yine bu süreçte millî hareketle mücadeleye devam eden Dâhiliye Vekâleti yeni bir beyannamede daha yayımlamıştır. Erzurum Kongresi'ne dair henüz tam bir bilgi sahibi olunmadığını gösteren bu beyannamede, Vilâyet-i Şarkîye'nin herhangi bir mahallinde millî bir kongre tesisine teşebbüs edildiği ve bu teşebbüsün mevki-i file çıkması için yapılan yazışmalarda askerî cihetin de vasıta kılındığı, hatta yardımda bulunduğu ifade edilerek ordu mensuplarının siyasi cereyanlardan uzak durmaları istenmekteydi.⁹³

Gazetelerde çıkan haberlere ve bir takım duyumlara rağmen Sadrazam Ferit Paşa haftalardır hazırlıkları devam eden Erzurum Kongresi'nin yapılmakta olduğunun farkında bile olmamış, onu da neredeyse kongrenin başladığı gün öğrenebilmiş ve kongrenin anayasaya aykırılığını ilân eden bir tamim yayınlamıştır.⁹⁴ Damat Ferit Paşa Erzurum Kongresi üzerine yayınladığı, *Takvîm-i Vakâyi*'nin “*Makam-ı Sadaretpenahiden Vilayet ile Elviye-i Müstakileye Çekilen Telgrafname*”⁹⁵, *Tasvir-i Efkâr*'ın “*Anadolu Ahvali Hakkında Vilayata Verilen Emirler*”, *Memleket* gazetesinin ise “*Sadaretin Mühim Tamimi*” başlığı ile sütunlarında yer verdiği tamimin içeriği şu şekilde idi:

“Mukadderat-ı milleti temin ve tespit üzere Şark'ta münasip bir mahalde millî bir kongre içtima edeceğinden bahisle üç murahhasın bil-intihab Ankara'ya izamı hakkında Karahisar Fırkası Kumandanlığınca neşr ve tamim ve bir sureti Burdur mutasarrıflığı'ndan tebliğ olunan telgrafnamenin gönderildiğine ve mezkûr kongreye gidecek olanların

⁹¹ “Anadolu'daki Hareketler”, **Vakit**, 31 Temmuz 1335, No. 631, s.1.

⁹² “Erzurum'da Millî Kongre”, **Vakit**, 27 Haziran 1335, No. 599, s. 2.

⁹³ *HTVD*, Vesika: 39; Akşin, **a.g.e.**, C I, s. 475.

⁹⁴ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 106.

⁹⁵ “Makam-ı Sadaretpenahiden Vilayet ile Elviye-i Müstakileye Çekilen Telgrafname”, **Takvîm-i Vekâyi**, 22 Temmuz 1335, No. 3604, s. 2.

harcırahına dair Konya Vilayeti'nden keşide edilen iki kuta telgrafname mütalaa edildi. Paris Konferansı'nda bulunulması hasebiyle altı hafta devam eden müddet-i gaybubetimde Anadolu'nun iktisap etmiş olduğu karışıklık ve iğtişâş badi'i teessüf-ü azimdir. Cümlemizin itaatle mükellef olduğumuz Kanun-u Esasi hükmünce İstanbul şehri payitaht-ı saltanat-ı seniyye olduğundan heyet-i teşri'yenin zat-ı akdes-i hümayunları marifetiyle küşad edilmesi zaruridir. Bu veçhile kanun-u mezkûr menafîine ve efendimiz hazretlerinin arzu ve irade-i şahanelerine ve menafî-i aliyeye-i vataniyeye tamamıyla muhalif olan hareket-i vakanın men'i icab-ı hal ve maslahat olmağla ona göre vilayet-i aliyelerine mülhak bil-cümle mutasarrıflık ve kaymakamlıklara tebligat akide ve şedide icrası hassaten tavsiye olunur. Murahhaslara harcırah itası icab edip etmeyeceğine gelince esasen hilâf-ı meşrûiyet olan böyle bir hareket kanun-u şikânanenin teshili değil men'i bil-cümle hükümet-i mülkiye ve askeriyenin vazifesi iktizasından olmağla vesaya-yı muharrere hükmüne tevfiği hareket edilmesi hassaten ve katiyen ihtar olunur. 20 Temmuz 1335. Sadrazam Damat Ferit''⁹⁶

23 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'nde⁹⁷, açılış konuşması ve başkan seçiminden sonra padişaha bağlılık telgrafı⁹⁸ çekilmiş⁹⁹, ertesi gün

⁹⁶ **Tasvir-i Efkâr**, 23 Temmuz 1335; **Memleket**, 23 Temmuz 1919, No. 162, s. 1.

⁹⁷ Kongreye katılanlarla ilgili bilgi için Bkz. Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 86-88; Dursunoğlu, **a.g.e.**, s. 89-91.

⁹⁸ İlgili telgrafın içeriği şu şekildedir: “*Vatanın inkasamı, İstiklâl-i millinin zavâlini intaca ma'tüf âmâl ve teşebbüsât karşısında milletin, mukaddes Taht-ı Hilâfet ve Saltanat-ı Hümayunları etrafında gayr-i kabili tezelzül bir hale teşkil ettiğinin yâr-ü ağıyar nazarında teyid edilmesivücûbunu takdir eden (Şarkî Anadolu'da kâin: Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyarbakir, Ma'müratül'aziz ve Sivas vilayetleriyle Erzincan, Malatya, Muş livalarınca) Şarkî-Anadolu vilayetlerince müstereken akâdi takarrür edip bütün kaza, liva, vilayet mümessillerini ihtiva eden ve bilcümle fırak-ı siyasiyye ve âmâl-i hususiye ve şahsiyenin fevkinde milletin hürriyet ve istiklâlini kazandığı yevm-i mübecceline müsâdif bugün ekseriyet-i azîmenin huzuruyla resmi küşadı icra kılınan ve Eltaf-i Sübhâniyya'ya ve Ruhaniyet-i SeyyidüliMürselin'e istinaden Erzurum Kongresi, milletin ruh ve vicdanına tercüman olmak üzere irâde-i milliyenin şeref ve istiklâli uğrunda her türlü fedakârlığa âzîm bulunduğunu ve buralarda lâyezâl olan hukuk-u hilâfet ve saltanatın muhafaza ve kemakân bekasını bir gaye eddettiğini ve camia-i Osmanîye ve İslâmîye'den ayrılmamayı en mukaddes bir mefkûre sayarak kurret-ül ayn-i millet olan Hânedân-ı Celîlüşşânları'nın ve Makam-ı Akdes-i Hilâfetpenahileri'nin etrafında bir kütleye fedakârı olduğunu takrir ve tesbît eylediğini, pür azm-ü iman bir lisan-ı sadakatle Südde-i Sebye-i Hilâfetpenahileri'ne arz eylemeyi en birinci vazife sayar. Ve bu mazhariyet ile kesb-i şeref ve bahtiyârî eyley. Sevgili Padişahımız. Fi, 10 Temmuz 35-Kongre Heyeti” **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, (Yay. Haz.: M. Fahrettin Kırzıoğlu), C II, s. 23, Ankara, 1993.*

⁹⁹ Bekir Sami Bey, Amasya'dan Erzurum Kongresi Başkanlığı'na çektiği bir telgrafta: “*Bağimsizliği tam olarak istesek vatanın bölüneceği kesindir. İki-üç vilayete münhasır kalacak*

Damat Ferit Paşa'nın Erzurum Kongresi'nin gayrimeşru ilân eden demeci üzerine delegeler heyecanlı konuşmalar yapmış¹⁰⁰, hem saraya hem de sadarete birer şikâyet telgrafi çekilmiştir.¹⁰¹ Kongre heyeti saraya göndermiş olduğu telgrafta “*Dün intişar eden, 23 Temmuz 1335 tarihli ajansta, zât-ı sadaretpenâhinin Anadolu'da iğtişâş zuhur ettiğine ve Kanûn-u Esâsi'ye muhalif olarak Meclis-i Mebûsan namı altında içtimaat vuku bulduğuna ve Hukuk-u Şehriyârî ve menafi-i âliye-i vataniyeye muhalif olan bu hareketin memûrîn-i mülkiye ve askeriye tarafından men'i icap edeceğine dair tebliğ kılınan beyanatın hâl-i inikatta bulunan kongremiz huzurunda kemâl-i hayret ve telehüfle mevzu-i bahs eyledik...*” demiştir. Yine bu doğrultuda III. Ordu Müfettiş Vekili ve XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa da 24 Temmuz'da Sadarete ve Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgrafta 23 Temmuz tarihli ajansta sadrazamın yaptığı, altı haftalık yoklukta Anadolu'da karışıklık meydana geldiği yönündeki açıklamanın gerçeği yansıtmadığını ve mütarekenin 24. maddesinin doğu vilayetlerinde karışıklık meydana gelirse herhangi bir kısmının İtilâf Devletleri'nce işgal edilebileceği ifadesinin bulunduğunu hatırlatıp bu gibi açıklamaların sorumsuzluk olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

Aynı gün *Memleket* gazetesi yazarlarından İsmail Hami de ilgili tamimi gündemine almış, “*Tarihi Bir Tamim*” başlıklı yazısında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Dünkü nüshamızda esbak-ı sabık Sadrazam Damat Ferit Paşa hazretlerinin Anadolu'ya tebliğ ettikleri son tamimin sureti vardı. Bu tamim iki suretle musib ad olunabilir.

1- Eğer tabii bir zamanda devletin dâhilen ve haricen hiçbir tehlikeye mâruz olmadığı bir sulh ve sükûn devrinde ve Kanun-u Esasi tam manasıyla mamul ve meşrutiyet makinesinin her türlü teferruatıyla müteharrik bulunduğu bir intizam-ı siyasi ve idari içinde hükümet böyle bir tamimi intişar etmiş olsa idi o zaman millet ve lisan-ı millet olan matbuat için

bağımsızlık yerine toprak bütünlüğümüzü sağlayacak mandaterlik elbette üstün tutulmalıdır. Belirli bir sür için Amerikan mandaterliği istemeyi milletimiz için en yararlı bir çözüm şekli kabul ediyorum. Kongre mandayı kabul ederse Amerikan temsilcisi bir Türk kurulunu Amerika'ya gönderecek.” Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 6.

¹⁰⁰ İlgili konuşmalar hakkında bkz. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C II, s. 63-68.

¹⁰¹ Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 475-476.

¹⁰² Bakar, *a.g.b.*, s. 1978; *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C II, s. 62; *HTVD*, Vesika: 44.

sadrizam paşa hazretlerini yerden göğe kadar haklı görüp evvelce samimiyetle alkışlamaktan mukaddes bir vazife-i milliye olmazdı.

2- Bundan başka bir de bu milletle memleketin bugün maruz olduğu şerait ve müessirât-ı umumiyyeden tamamıyla bi-haber ve bi- taraf bir ecnebi ve bir seyyah İstanbul'a geldiği gün gazetelerimizde böyle bir tamim okuyacak olursa hükümetimizin pek tabi ve pek lazım bir tedbir-i meşrûa tevsil etmiş olduğu fikrinde bulunabilir. Fakat bizler ne bugün böyle tabi' bir şeriat altında yaşıyor ne de vaziyetten ve vaziyette mündemiç hakayık-ı eşyadan bi-haber bir seyyah edasıyla bir memlekette geçip gidiyor sayılamayız.

Anadolu'nun münasip bir mahallinde diğer refikamızla beraber birkaç kere bahsetmiş olduğumuz vecihle Sivas Vilayetinin Sivas şehrinde bir şûra-yı millî akd edilip mukadderat-ı milliyenin bu vasıta ile temin ve tespitini Ferit Paşa hazretleri pek haklı ve gayet doğru olarak on birinci sene-i devriyesini daha dün kutladığımız zavallı Kanun-i Esasi'nin ahkâm-ı mektubesine mugayir buluyor ve bu teşebbüsün men'ini valilerle mutasarrıflara hassaten ve katiyen kaydıyla emir ediyor. Sadrazam Paşa'nın esas itibariyle nokta-i nazarında haklı olduğunu herhalde hiç kimse inkâr edemez. Ancak böyle bir tedbirin derece-i isabetini acaba yalnız esas itibariyle tayin ve takdire bugün imkân var mıdır?... (Sansür) Kanun-i Esasi mucibince intihabata bilâ tefrik cins ve mezhep bütün Osmanlıların iştiraki lazımdır: Hâlbuki bugün Rum var mı? Patrikhaneleri önümüzdeki intihabata katılmamaya karar vermişlerdir.

3- Kanun-i Esasi mucibince umur-u me'murelerine ait mesailden dolayı vükelanın mesul olmaları lazım gelir. Hâlbuki Trablus ve Balkan Savışlarıyla Harb-i Umumiden mütevellid mesuliyetler henüz hiçbir Divân-ı Âlice tayin edilmemiştir. Çünkü o yalnız Ermeni mesailinden mütevellit ceraim ile meşgul olmuş ve olmaktadır.

Mütarekenin akdinden beri devam edip giden bunca hükümetlerden hangi biri Kanun-i Esasinin hangi bir maddesine istinat edebilmiştir. Biz de bu hakikatler göz önüne getirilecek olursa herhangi meselede olursa olsun Kanun-i Esasi'den delil araması pek sağlam bir nokta-i istinat olmuş olmaz zannederiz.

Bunları söylemekle Sadrazam paşanın son tamim ile ifade buyurdıkları maksadın aleyhinde bulunduğumuz anlaşılmasın. Evet, biliriz ki

Devlet-i Osmaniyenin payitahtı mahrusa-i Konstantiniyye ve nam-ı diğer İstanbul şehridir. Bu itibar ile meclis de ancak şehirde inkısam edebilir. Küşadı da zât-ı akdes-i hilâfetpenahiye münhasır olmak lazım gelir. Bunların hepsi doğru. Yalnız bu tamimin doğru olmayan bir ciheti varsa o da böyle bir tamime inhisar etmemesidir. Filhakika hükümetin vazifesi son hatt-ı hümayun ile de temin ettiği veçhile bütün bu mahâzîrin izalesi hususunda tedbirler almaktır. Hâlbuki bir tamim ile bir tedbir arasında dağlar kadar mesafe vardır. Bu şöyle olsun, o böyle olsun diye emir etmekle hiçbir şey olmaz. Eğer hükümet, Anadolu vaziyetindeki müşkülâtı hakikaten izale etmek istiyorsa her şeyden evvel bu vaziyetin ne gibi saiklerden tevliid olduğunu nazar-ı itibara almalı ve ondan sonra da izalesine gayret etmelidir. Bu doğru yoldan gidilmez de esbaba dokunmaksızın netice imha edilmek istenirse beyhude yorulmaktan başka hiçbir şey yapılmış olmaz. İsmail Hami”¹⁰³

22 Temmuz tarihli hükümet tamimine dair *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer alan bir yazıda ise Paris Barış Konferansı’nda Türkler lehine bir karar alınması için dâhili vaziyetin düzeltilerek, bütün dikkatin dış siyasete verilmesi gerektiği belirtilmekte, memlekette devam eden karışıklıktan ancak düşmanların faydalanacağı görüşü ileri sürülmekteydi.¹⁰⁴

Bu arada Erzurum Kongresi çalışmalarına devam ederken Meclis-i Vükelâ, “*Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükümetin kararlarına ve tebliğlerine aykırı hareket ve tahriklerde devam ve ısrar etmekte oldukları imzaları altında neşreyledikleri beyannamelerle mahallerinde vuku bulan iş’arlardan anlaşıldığına binaen, kendilerinin hemen ele geçirilerek İstanbul’a gönderilmelerini*” yönünde yeni bir karar daha almıştır.¹⁰⁵ Yine bu karara ilave olarak Dâhiliye Nazırı Âdil Bey de Sivas Valiliği’ne bir telgraf çekerek Mustafa Kemal ve Rauf Bey’in girişimlerinin yurt çıkarlarına aykırı ve pek zararlı olduğunu

¹⁰³ “Tarihi Bir Tamimi”, **Memleket**, 24 Temmuz 1335, No. 163, s. 1.

¹⁰⁴ **İfham** gazetesi ise **Tasvir-i Efkâr** gazetesinin yazısına karşılık şu değerlendirmede bulunmuştur: “Nasıl olurda beş sene mütemadiyen harp ettikten, bu kadar felakete katlandıktan sonra kendisini fiilen tehdit eden tehlikeler karşısında Türkün kımıldamamasına intizar edilebilir. Eğer Anadolu halkı her gün memleketin bir parçası işgal altına alınırken hiçbir heyecan göstermemiş olsaydı hakk-ı hayata malik adlolunabilir miydi? Cevizliler, a.g.m., s. 311-312.

¹⁰⁵ Gökbilgin, **a.g.e.**, C I, s. 170.

ileri sürüp devlet işlerine karışanların kim olursa olsun yakalanıp kanuna teslim edilmelerini istemiştir.¹⁰⁶

Bu kararlar Zaman gazetesinde “İkinci Bir Tamim” başlığı ile “Anadolu’daki harekât-ı milliyenin hükümetçe takip edilen siyasete fena tesirler ifa etmekte olduğundan bahisle Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in derdest edilerek haklarında Dâhiliye Nezareti’nin vilayetlere ikinci bir tamim gönderdiği haber alınmıştır”¹⁰⁷ şeklinde yer alırken, Dâhiliye Nazırı Adil Bey¹⁰⁸ ise gazetecilere vermiş olduğu beyanatta şu ifadeleri kullanmakta idi: “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey asayiş mahalli tahrikâta bulunuyor. Çeteler teşkil ediyor, hükümet yapmak istiyorlar. Hükümetin şifresini kullanarak halkı içtimaa davet ediyorlar. Hükümet mevcudiyetini iskat edecek kimseyi memleketin mukadderatıyla oynamaya müsaade etmeyecektir.¹⁰⁹ Mustafa Kemal ve Rauf Beyler, şiddetle tecziye olunacaklardır. Şimdiye kadar bunların tevkif edildiklerine dair bir haber gelmediyse de herhalde tevkiflerine muvafık olunacaktır.”¹¹⁰

İlgili tamim, Harbiye Nezareti’nce Kolordu Kumandanlıklarına da gönderilmiştir. XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir ilgili tamime vermiş olduğu cevapta: “... Hükümetin mukarrerat ve siyasetinin ne olduğunu bilemiyorsam da Erzurum’da bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in ef’âl ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menâfiine ve kâvanin-i mevcudeye muhalif telâkki edilecek hiçbir hâl ve hareketin olmadığını görüyorum. Müşârinileyhler, mülk ve milletin saâdet ve selâmeti ile alâkadar, her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadırlar...”¹¹¹ şeklinde ifadeler kullanırken Dâhiliye Nezareti’nce gönderilen bu kararı alan ve o sırada Erzurum Vali Vekili olan Kadı Hurşit Efendi¹¹², emri alınca doğruca Mustafa Kemal Paşa’ya gitmiş; “Tutuklanmanız hakkında emir aldım, lütfen zât-ı âlilerini tutuklamama müsaade eder misiniz?” demiştir. “Etmezsem ne olacak?” sorusuna da hiç istifini

¹⁰⁶ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 5.

¹⁰⁷ Zaman, “İkinci Bir Tamim” 6 Ağustos 1335, No. 448, s. 1.

¹⁰⁸ Adil Bey, ayın 26’sında yayınlamış olduğu bir genelge ile de asayiş bozuk gösterebilecek durumların tehlikesine dikkat çekip tahrikâta karşı uyarılarda bulunulmasını ve gerekli tedbirlerin mülki ve askerî makamlarca müttehiden ittihazını istemiştir. Akşın, **a.g.e.**, C I, s. 476.

¹⁰⁹ Adil Bey, Alaşehir’de toplanacak olan kongreye de engel olunmasını isteyecektir. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 42.

¹¹⁰ “Hükümetin Azim ve Kararı”, Zaman, 2 Ağustos 1335, No. 445, s. 2.

¹¹¹ **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, C II, s. 127-128.

¹¹² Erzurum Valisi Mithat Bey’in mahalli memuriyete azimetine kadar ifa-i vekâleten Kadı Efendi memur edilmiştir.

bozmadan “*Ne olacak, hiçbir şey*” deyip gülmüştür. Sonra tutuklanması istenenlerden Mazhar Müfit Bey’e gönderdiği resmî tezkereye; “*Örneği yukarıda çıkarılmış olan emir gereğince askerî mahkemede yargılanmak ve asılmak arzusunda iseniz İstanbul’a gitmek takdirinize kalmıştır*” diye yazmış ve aynı anda İstanbul Hükümeti’ne çektiği cevap telgrafında şu ifadeler kullanmıştır:

*“Emirleriniz, burada arkadaşları ile vatan hizmetinde bulunan Mazhar Müfit Bey’e tebliğ edilmişse de şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve halen görülecek birçok önemli vatani işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır. Gerçi hemen kendisini tutuklamak istemişsem de ilgili memurlar ve millet, onların yerine beni tutuklamaya kalkıştıklarından şahsi durumum tehlikededir. Her türlü saldırıdan korunmam için Mustafa Kemal Paşa’nın aracılığını sağlamak üzere rica ve tebligatta bulunmanızı arz ve istirham eylerim.”*¹¹³

Bu süreçte basında yer alan Dâhiliye Nezareti’nin tebliğine göre vilayetlerdeki mülki memurlara III. Ordu Müfettişliği’nden istifa eden Mustafa Kemal Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf Bey’in kanunsuz olarak Erzurum’da topladığı ve kanunlara aykırı toplantıların men edilmesinin tebliğ edildiği açıklanmakta idi.¹¹⁴ İlgili kararı “*Hilâf-ı Kanun İctimalar ve Teşebbüsler*” başlığı ile sütunlarına taşıyan *Âlemdar*, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in fotoğraflarına da yer vermiş olduğu haberde kararlar ilgili olarak; “*Üçüncü Ordu Müfettişliği’nde bulunmakta iken askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey’in, Erzurum cihetinde milli kongre namıyla hilâf-ı kanun ve içtima’ akdine teşebbüs ettikleri ve Nazilli civarında Demirci Efe ve Teşkilât-ı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü nam müstearı ile diğer iki şahısın da tahrikât ve teşvikâtta bulduklarının anlaşılması üzerine bunların hemen derdest ve izam edilmeleri*¹¹⁵ ve böyle çete teşkilatıyla hilâf-ı kanun içtimalara vesaireye meydan verilmemesi ve bu gibi ahvale cürret eden her kim olursa olsun derdest olunarak Divân-ı Harb-i Örfî’ye sevk edilmesi Dâhiliye Nezareti’nden icap edenlere tamim¹¹⁶ kılındığı mevsuken haber

¹¹³ Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, s. 106-107.

¹¹⁴ Bakar, **a.g.b.**, s. 1980.

¹¹⁵ Dâhiliye Nezareti’nin Mustafa Kemal ile Rauf Bey’in tutuklanmasını istediği 30 Temmuz tarihli tamimde tutuklanıp gönderilmesi istenenler arasında Demirci Mehmet Efe ile Hacı Şükrü de bulunmakta idi.

¹¹⁶ İlgili tamimin içeriği şu şekildedir: “*Her ne nam ile olursa olsun hususi bir takım teşkilat vukuuna ve ahaliden bu uğurda mali ve bedeni metalipte bulunulmasına cihet-i askeriye ve*

alınmıştır”¹¹⁷ derken, *Sabah* gazetesi ise “*Mustafa Kemal, Samsun’a gider gitmez halkı tahrik etmiş ve isyana çağırmıştır. İstifa ettikten sonra da Erzurum’da bir kongre toplamış ve bu son hareketi ile hükümet nazarında asi olmuştur*”¹¹⁸ ifadelerini kullanmıştır. *İstiklâl* gazetesi ise aynı olaya dair şu yorumu yapmakta idi:

“*III. Ordu Müfettiş-i Umumiliği’nde bulunmakta iken Harbiye Nezareti’ne müracaat edip silk-i askeriden istifasının kabulüyle kendisine Vilâyat-ı Şarkîye’de çiftçilikle iştigaline müsaade isteyen Mustafa Kemal Paşa ve yine silk-i askeriden müstağfi ve Bahriye Nazır-ı esbakı Rauf Bey’in Erzurum Vilâyeti merkezinde kongre namıyla hilâf-ı kanun içtimalar akd eyledikleri tahakkuk etmiştir. Gerek bunların ve gerek Nazilli cihetinde Kuva-yi millîye namı altında çete teşkilatıyla iştigal eyledikleri ve Demirci Efe, Hacı Şükrü nam-ı müstearlarıyla halka müdafaa-i vatan için terkibatta bulduklarına hükümet-i seniyyece kanaat-i kâmile hâsıl olmasına binaen bu iki şahsın da diğerleriyle birlikte derdestiyle İstanbul’a taht’ül hıfz sevkleri hususuna dair Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerince vilâyat ve mülhakat-ı memurin-i askeriye ve mülkiyesince evamir-i kat’iye-i şedide i’ta edilmiştir.*”¹¹⁹

Refi Cevat ise kaleme aldığı “*Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey*” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in bazı tahrikâtta bulunmuş oldukları dolayısıyla tevkiflerine dair olan tamimin günün en mühim meselesini teşkil edecek mahiyette bulunduğunu ifade ile şu değerlendirmelerde bulunmakta idi:

“*Rauf Bey’i tanımam. Yakından tanıma fırsatı da elvermedi. Yalnız Rauf Bey’i, Balkan Muharebesi’nde Hamidiye ile Akdeniz Havzası’ndaki harekâtıyla tanıdık. Kolonya şişelerinin, pudra kutularının üzerinde resimlerini gördük. Bilahare Harb-i Umumi’de işittik ki Rauf Bey İran’a geçmiş, elinde mühimce yekûne baliğ olan altınlar varmış. Bu altınları, orada propaganda yapılacak diye boşu boşuna sarf edilmiş. Bir netice çıkmış veya çıkamamış. Ma’haza Rauf Bey, İzzet Paşa Kabinesi’nde Bahriye Nazırı oldu. Mütareke Komisyonu’nda bulundu. Bi-tarafisini*

mülkiyeye kat’a meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında takibat-ı şedide icrası Meclis-i Vükelâ kararı ile tamim olunur.” **HTVD**, Vesika: 34.

¹¹⁷ “Hilâf-ı Kanun İçtimalar ve Teşebbüsler”, **Alemdar**, 31 Temmuz 1335, No. 127, s. 1.

¹¹⁸ **Sabah**, 2 Ağustos 1335; Bakar, **a.g.b.**, s. 1980.

¹¹⁹ “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey”, **İstiklâl**, 31 Temmuz 1335, No. 217, s. 2.

muhafaza edemeyerek İran'a propaganda yapmak fikriyle azimet buyuran bir zatın mütareke kabinesinde bahriye nazırı olması, sonra komisyonda bulunması Avrupa'ya hüsn-ü niyetimiz hakkında oldukça şüpheye düşürecek mahiyettedir. Bugün de işitiyoruz ki Rauf Bey, Anadolu'da tahrikât yapıyormuş.

Mustafa Kemal Paşa'ya gelince, burada nokta-i nazarımız değişir. Mustafa Kemal Paşa ile bir mesele hakkında görüştük. Sabık Polis Müdürü Halil Bey'in harpten firarı hakkında yaptığımız fikra, mülâhazamıza esas teşkil etti. Yek nazarda paşa hoşumuza gitti. Temiz, sarınsın bir zat olan Mustafa Kemal Paşa, mülâkatımıza esas teşkil eden mesele hakkında görüşürken daha fazla tafsilat beyan etmek üzere kalktı, dolabını açtı, dosyalarını çıkarıp Halil Paşa ile beraber bulunduğu harbi, düşmanın hangi cihetten ateş açtığını pek muntazam çizilmiş planlarını birer birer göstererek anlattı. Hayat-ı askeriyesine taalluk eden safhaları tetkik etti. Bir Avrupalı general de bu kadar olurdu.

Mustafa Kemal Paşa ile mülakatımız, Halil Bey'in gayet garip bir entrikası neticesi olarak havadise düşmedi. Ma'haza bu münasebetle Mustafa Kemal Paşa'yı tanımış olduk. Bilahare Ferit Paşa'nın birinci mi ikinci mi sadaretinde hükümet, Mustafa Kemal Paşa'yı Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne layık eyledi. Bundan sonra gün geçmedi ki birçok dedikodu ortaya atıldı.

Mustafa Kemal Paşa, hükümete itaat etmiyormuş, azledilmiş, azledilmemiş, sadece İstanbul'a çağırılmış, gelecekmüş, gelmeyecekmüş...

Bu şayiât arasında matbuat meselenin esasını anlamayarak daha doğrusu anlayıp söylemeyerek bir müddet yutkundu durdu. Hükümet bu mesele hakkında vazih bir tebliğde bulunmamıştı. Binaenaleyh efkâr-ı umumiye ne de efkâr-ı umumiye azıcık temsil edebilen matbuat ne olup bittiğini bilmiyorlardı. Arada muhalif matbuatta görülen garip bir tebliğ ortada birçok şeylerin deveran eylediğini hissettiriyordu. Mesela Sivas'ta bir kongre akd edilecekmüş, bunu da yine harcırahtan falan bahseden tebliğ-i resmiden anlıyorduk. Bir mesele ne derece mühim kalırsa o kadar dallı budaklı bir şekil kesb eder. Bunu bütün açıklığı ile efkâr-ı umumiyeye anlatmak ve talep edilen şeyin ne olduğunu talep edilen ne hak ve sıfatla iddia-i hukuk eylediğini izah etmek icap eder. (Sansür) Bir aralık bir şayia daha çıktı. Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan'da bulunan Enver

Paşa ile teşrik-i mesai etmiş. Bizim gördüğümüz Kemal Paşa ciddi bir askere benziyordu. Ahmet Efendinin oğlu ile yürüyeceğini zannetmiyorduk. Evvelce de işitmiş idik ki Harb-i Umumi esnasında Mustafa Kemal Paşa yaptırmak istediği bir harekât yüzünden Enver ile de geçinememiş, onunla da arası açılmış. Enver'in memlekete ettiği fenalığı dünyada bir çocuk bile takdir eder. (Sansür) Onunla teşrik-i mesai etmiş Mustafa Kemal Paşa hakkında kalbimizde oldukça esaslı bir şüphe tevhit ediyordu. Yine evvelki akşam işittik ki Mustafa Kemal Paşa Enver'i tevkif ederek Sivas'a getirmiş. Sivas neresi? Memalik-i Osmaniye'nin bir vilayeti değil mi? Oranın valisi yok mu? O halde hükümet içinde ufak-büyük hükümetler mi teşkil etmiş? Bu ne karışık mesele?

Eğer hakikaten Mustafa Kemal Paşa böyle bir cesaret göstererek memleketin en kavi düşmanını bu suretle ele geçirmiş ve tevkif etmiş ise şimdiye kadar gelen hükümetlerin hiç birisinin yapamadığını yapmış demek oluyor. Temenni edelim ki doğru çıksın.

Bundan anlaşılıyor ki Enver Almanya'da değil, Azerbaycan'da imiş. Payitahtta münteşir gazetelerin ifadelerine nazaran Azerbaycan Bolşeviklerinin başına geçerek kumanda ediyormuş... Sadede avdet edelim: Mustafa Kemal Paşa'nın talebini hükümet pek güzel bilir. Bu hususta efkâr-ı umumiyeyi eylemesi icap eder. Zira mübhemiyet, birtakım şayialara sebebiyet veriyor. Her şeyi vukuat ile mi ittıla kesb edelim?"¹²⁰

Öte yandan “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçılar arasında bağ kuran *Türkçe İstanbul*'un ilk aşamada sansür nedeniyle neşredilmeyen başmakalesinin süreç ile ilgili yorumu şu şekilde oluyordu:

“Mustafa Kemal Paşa, tarih-i askeriyemizde ihmal edilemeyecek bir şahsiyettir. İttihatçılar arasında en ziyade lekelenmemiş, muhtelif cephe-lerde cesaret göstermiş olan Mustafa Kemal Paşa, bu defa da kendisine başka bir saha-i mesai ihzarına başladı. Dokuzuncu Ordu Müfettişliği ile Anadolu'ya azimet ettikten sonra paşanın ilk icraatı Samsun'da emvar-ı mülkiyeye müdahale ile başladı. Mutasarrıfı azletti. Yerine bir diğerini istedi. Fakat Dâhiliye Nezareti'nin daire-i salahiyetine dair umur ve hususata askerî bir kumandanın müdahalesine ne derecelere kadar isabet

¹²⁰ “Mustafa Kemal Bey”, **Alemdar**, 2 Ağustos, 1335, No. 130, s. 1.

mevcut olunduğu ca-yı tedkik ve mülahaza değil midir? Onun bu ilk hareketinde mündemiç olan hakiki manaları biz o zaman pek güzel keşfetmiştik. Dün bir yılan gibi deliklere sokulan İttihatçılar, bugün bu vaziyet karşısında yine ıslık çalarak sokaklarda dolaşmakta, halkı ifsad ve ihlal etmektedirler.

İttihatçılar, bu memleketin başında –kendi başları için bile- muazam bir beladır. Onlar bu memlekette daima gaile çıkarmışlar ve muhafaza-i mevkileri için bu hususta ellerinden her ne gelmiş ise hepsini yapmaktan çekinmemişlerdir. Evet, memleket yanacak, taht ve taç yıkılacak, koca bir tarih sönecek fakat İttihatçılık, o yalnız o ruh menhus yaşayacak. Mustafa Kemal Paşa'nın, memleketin şu hal-i eliminde Anadolu'da aldığı vaziyet şüphe yok ki o ruhun, o feci ruhun mahsulüdür. Ferit Paşa Kabinisi'nin ittihaz edeceği ve etmekte olduğu herhangi bir tür ve vaziyetin tenkit ve münakaşası olabilir. Ezcümle bir de bu babda bu ana kadar dilimizin döndüğü kadar bildiklerimizi gördüklerimizi söylemekten bir an çekinmedik. Fakat bu âdem-i kıraat bizi hiçbir zaman isyan ve ihtilale sokmadı ve esasında akıl, hamiyyet ve dirayet bunu amir değil miydi?

Bugün, Sulh Konferansı'ndan herhangi bir metalib-i siyasiyede bulunabilecek bir başvekil evvel emirde memleketinde mevcut asayiş ve vıfaktan bahsedecektir. Hakkımızı eslah ile değil siyasetle muhafaza edebiliriz. Mustafa Kemal Paşa, bu hakikate müdrik yahut da gayr-ı müdrik-tir. Şuur ve idrak tahtında hareket ediyor ise Anadolu'da ahaliyi beyhude telaş ve heyecana düşürerek ecanibin ihtimal ki müdahalesini intisac edecek hareketten katiyen tevki etmesi ve bilakis sükût-u umumiye bir kat daha tesis takriri hazır mesai eylemesi icap ederdi. Biz onun bu kadar basit ve vazih bir meseleyi ihata edemeyeceğine kat'i değiliz. Bu adem-i kanaatledir ki paşanın sergüzeşt peşinde dolaştığını söylemek mecburiyetindeyiz.

Anadolu'nun bakir sahasında kendisine bir zemin-i şöhrat arayan Mustafa Kemal Paşa'nın hırs-ı nam-ı şan olduğunu biz öteden beri pek iyi biliyorduk. Hatta rakip-i kadimi Enver ile aralarının şeker-renk olması zan edersek yine bu hiss-i rekabet neticesi idi. Ancak dağa çıkmak oradan hürriyet çelengi yerine bir demet zulüm ve istibdat dikenleri getirmek, zamanla bilhassa şu sıralarda çoktan geçtiğine kani olmak lâzım idi. Millet, zavallı millet tam 4 senedir canıyla, malıyla, namusuyla, her

şeyiyle harp etti. Ve o zavallı milleti neticesi malum bir harp etmeye so-kan bu mecnun İttihatçılar, işte bugün de yine o canı, malı, kanı, heder olan milletin yakasını bırakmıyor. Güya malum işgallere karşı hazırladıkları kuvvetle hükümet-i merkezîyeye karşı aykırı bir vaziyet alıyor. İşte dikkat çeken nokta da burasıdır. Yunan işgalinin mahiyet-i hakikiyesi ve Yunanların menatık-ı işgaliyedeki mezalim ve fecayiini biz de pekiyi biliyoruz. Fakat bu işgal ve fecayiinin önüne silahtan ziyade hükümet siyasetle geçmelidir. Buna muvaffak olamayan bir hükümet, daha ehillerine terk-i mevki etmelidir. Bütün millet de bunu arzu etmeli ve bunun için çalışmalıdır. Yoksa millî teşkilat yaparak hükümete karşı koymaya kalkışmak dâhilde anarşi vücuda getirmek demektir. Çünkü bu işgal keyfiyeti Venizelos'un rey-i müfêridi ile değil bilâşek beyneldüvel bir karar neticesi olduğundan bizim için buna mukavemet-i siyasetle mukabil olabilir. Şayet kürrre-i arzda yalnız Venizelos ordusuyla Türk ordusu mevcut olsa idi o zaman Mustafa Kemal Paşa ordusuna biz de gönüllü nefer olarak yazılırdık. Maalesef ki vaziyet böyle değil. Hatta bize "Venizelos ile kozunu pay ediniz biz karışmıyoruz" diyen bir Avrupa'da yok. Yoksa bu hasta adam bütün dünyaya karşı hakk-ı hayatımızı pek güzel ispat ederdi. Şu halde en büyük çare-i necat, isyan ve ihtilalde değil bilakis ve vıfak ve muhadenet ve sükûn ve sükûnettedir. Binaenaleyh Mustafa Kemal Paşa'nın harekât-ı hazırasını biz cidden layık-ı tenkid bulmaktayız.

Bu sükûnet ve vıfak temin edilirse manda-himaye vesayet kemalleri üzerinde oynayarak efkâr-ı umumiyyeyi kendilerine celp etmek isteyen İttihatçılar bunların hepsinden ağır olan müdahale karşısında kalacaklar ve kendilerini kurtarmak için ikinci bir İzzet Paşa Kabinesi'ne nail olmayarak hareketlerinin cezasını göreceklerdir."¹²¹

Albayrak ise İstanbul basınında yer alan bu söylemlere "Millî Hareketler Hakkında" başlıklı yazısında şu şekilde cevap veriyordu:

"Payitaht gazetelerini okudukça hayret ve teessür içinde kalmamak mümkün olmuyor. Hayret ediyoruz, çünkü bir iki gazete diğer refiklerinin ve bütün milletin kanaati hilâfına olarak Anadolu'da millî hareketin vücuduna kail olmak istemiyor, en millî ve en meşru ve en vicdani hareketleri adi bir fırka propagandacısı lisansıya gayr-i millî ve şahsi göstermeye çalışıyor... Başta Sabah olduğu halde üçü geçmeyen bu arkadaşlar,

¹²¹ "Mustafa Kemal Paşa", **Türkçe İstanbul**, 6 Ağustos 1335, No. 242, s. 1.

Anadolu'daki millî hareketi iğtişaş, kanunsuzluk, kısmetsizlik ile tarif ediyor... ”¹²²

Bu arada Anadolu'daki millî hareketin her geçen gün daha da güçlenmesinden endişelenen İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Erzurum Kongresi'nin devam ettiği günlerde (25 Temmuz 1919) Londra'ya gönderdiği raporunda Türk Hükümeti'ne Mustafa Kemal'e yasa dışı bir insan muamelesi yapılması hususunda ısrar edeceğini yazmaktaydı.¹²³ Nitekim Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Nazım Paşalar 30 Temmuz'da¹²⁴ Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tevkifine yönelik birer emir daha yayımladılar.¹²⁵

Bu emirname; “*Demirci Mehmet ve Hacı Şükrü ile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in harekâtını suret-i kat'iyede tevkif etmek için itihaz edebilecek tedabirin Harbiye Nezareti'den İkinci Ordu Müfettişliğine iş'ar edileceğini yazıyordu. Bizim bu babda merci-i âidette icar eylediğimiz tahkikattan böyle bir iş'ar olmadığı anlaşılmiştir*” satırlarıyla okuyucularına duyuran Türkçe İstanbul, son olarak “...*esasen Mustafa Kemal Paşa'nın yerine Abdullah Paşa*¹²⁶ *tayin edilmiş olduğundan artık Mustafa Kemal Paşa meselesi, ehemmiyetini kaybetmiştir*”¹²⁷ demektedir, İstiklâl ise aynı olaya dair şu yorumu yapmakta idi: “*Bunların ve Nazilli'de Kuva-yi Milliye adı altında çete teşkilatıyla uğraştıkları anlaşılan Demirci Ağa ve Hacı şükrü takma adlarıyla halkı*

¹²² “Millî Hareketler Hakkında”, **Albayrak**, 31 Ağustos 1335, No. 24, s. 1.

¹²³ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 5.

¹²⁴ Dâhiliye Nezareti, bu karara ilişkin Erzurum Vilâyeti'ne 29 ve 30 Temmuz tarihlerinde peşe peşe iki telgraf gönderilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nin 29 Temmuz tarihli telgrafında; “*Mustafa Kemal ve Rauf Beyler'in Hükümetin mukarrerat ve tebligatına muhâlif tahşidât ve tahrîkatta devam etmekte oldukları, imzaları altında (9-10 Temmuz 1919'da) neşrettikleri beyânnâmelerle vuku'u bulan iş'arattan anlaşılmasına binaen hemen derdest edilerek Dersaâdet'e izâmları Meclis-i Vükelâ Kararı'yla tebliğ olunur*” denilirken 30 Temmuz tarihli telgrafta şu hususlar üzerinde durulmuştur: “*29 Temmuz sene 335 şifre telgrafta tebliğ olunmak üzere Mustafa Kemal ve Rauf Beyler oralarda buldukları halde hemen derdest edilerek mahfuzen Dersaâdet'e sevklerinin lüzumu tekrar ve cevabına intizar olunur.*” Aynı karar, Elazığ, Erzurum, Sivas, Ankara, Bitlis ve Trabzon valiliklerine ve Erzincan Mutasarrıflığı'na da 30 Temmuz'da gönderilmiştir. **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, C II, s. 126; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 12.

¹²⁵ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C I, s. 54.

¹²⁶ Abdullah Paşa, görevine gidemediği için 14 Ağustos'ta istifa etmiştir. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İktidar**, s. 93.

¹²⁷ “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Hakkında”, **Türkçe İstanbul**, 8 Ağustos 1335, No. 244, s. 1.

vatan savunması için teşvik edenlerin yakalanıp İstanbul'a getirilmeleri için Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri şiddetli emir verdi."¹²⁸

Damat Ferit ise İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler'e¹²⁹ Mustafa Kemal ve Rauf Bey'den yana şikâyetle bulunmuş¹³⁰, aynı zamanda İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'la¹³¹ yaptığı konuşmada Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklama emrini çıkarmak için tam beş gün uğraştığını, Abdülmecid'in azlını istediğini ve Nazım Paşa, İzzet Paşa, Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi isimlerin Anadolu ile uzlaşmakta olduklarını ifade ile bunların İngilizlerce tevkif edilip Malta'ya sürülmelerini talep etmiştir.¹³²

Amiral Calthorpe'un 31 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre Damat Ferit Paşa, Erzurum'da toplanmakta olan kongreye fazla önem vermiyor gibi gözükse de esasında çok zor durumda olduğunu, emirlerini vilayetlere uygulatacak durumda olmadığını yine de iyi niyetle hareket ettiğini ve müttefiklere yardımcı olmaya çalıştığını söylemekteydi.¹³³

Öte yandan 7 Ağustos Perşembe günü 23 Temmuz'dan beri toplantı halinde bulunan Erzurum Kongresi son toplantısını yaparak nihayete ermiştir.¹³⁴ Kongrede başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirildiği 9 kişilik bir temsil

¹²⁸ **İstiklâl**, 31 Temmuz 1335, No. 217, s. 1.

¹²⁹ Mr. Hohler bu konu ile ilgili olarak vermiş olduğu raporda Padişah ile Sadrazam'ın Mustafa Kemal hareketinden telaşlandıklarını, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin İttihatçı tipinde bir hükümetin başa geçmesini önlemeye çalıştığı ve mevcut İstanbul Hükümeti'nin desteklediğini ancak gecikmeden bir şeyler yapmak gerektiğini zira zamanın nazik olduğunu yazmakta idi. **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I, s. XXXIX.

¹³⁰ Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 11.

¹³¹ Calthorpe, bu görüşme sonrası kaleme aldığı raporunda Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin desteklenmesi gerektiğini, İttihatçılara ve mütareke hükümlerinin uygulanmasına engel olacaklara karşı daha sert önlem alınması gerektiği yönünde sadrazamın uyarıldığını, Ferit Paşa'nın İttihatçılara sert davranmak konusunda İngilizlerle aynı fikirde olduğunu ve tevkif edilecekleri Malta gibi uzak bir yere göndermenin mümkün olup olmayacağını sorulduğunu ve Velihaht Abdülmecid Efendi'nin de uyarılacağını yazıyordu. Şimşir, **a.g.e.**, s. 70.

¹³² Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, II, s. 12-13; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, s. 47.

¹³³ **British Documents on Foreign Affairs**, Series B, Part II, Volume: I, Doc. 41, (115591), No: 1353.

¹³⁴ "Evvcelce in'ikadını arz eylediğim Şarkî Anadolu vilayetinin Erzurum Kongresi, dünkü gün müzakeratını hitama erdirmiş ve ecnebi mümessilleriyle Makamat-ı Âliye'ye keşide ve makam-ı âciziye de tevdi eyledikleri beyannamenin sureti, ehemmiyeti mahsusasına binaen Zât-ı Âsıfanelerine takdim kılınmıştır." **HTVD**, Vesika: 51.

heyeti¹³⁵ seçilirken, ayrıntıları aşağıda verilen 10 maddelik de bir bildiri yayımlamıştır.¹³⁶

“1- Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilâyet-i Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamüret'ül Aziz, Van, Bitlis vilayeti ve bu saha dâhilindeki Elviye-i Müstakile hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camia-ı Osmaniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilmeyen bir külldür. Saadet ve felakette iştirak-i tammı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bil cümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hissi fedakâri ile meşhûn ve vaziyet-i irkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.

2- Osmanlı vatanının tamamıyeti ve istiklâl-i millimizin temini ve makam-ı saltanat-ı hilâfetin masuniyeti için kuva-yı miliyeyi amil, irâde-i milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3- Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyet-i siyasiye ve muvazene-i içtimaiyeyi muhil olacak surette anasır-ı Hristiyanıyeye yeni bir takım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

4- Hükümet-i merkeziyenin bir taziyik-i düveli karşısında buraları terk ve ihmali ızttarında kalması ihtimaline göre makam-ı hilafet-i saltanata merbutiyeti ve mevcudiyet ve hukuk-ı milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5- Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız anasır-ı gayr-i Müslimenin kavanin-i Devlet-i Osmaniye ile müeyyed hukuk-ı müktesebelelerine tamamıyla riayetkâriz. Mal ve can ve ırzlarımızın masuniyeti zaten mukteziyat-ı diniye, anant-ı milliye ve esasat-ı hukukiyemizden olmakla bu esas, kongremizin kanaat-i umumiyesiyle de teyid olunmuştur.

6- Düvel-i İtilâfiyece mütarekenin imza olunduğu 30 Teşrîn-i Evvel 134 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan ve her mıntikasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilayetlerinde ekseriyet-i kâhiryi İslâmlardan teşkil

¹³⁵ Bu kişiler; Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Servet Bey, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi, Hacı Musa Bey, İzzet Bey'dir. Kansu, **a.g.e.**, C I, s. 112; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 114.

¹³⁶ **Albayrak**, 18 Ağustos 1335, No. 20, s. 1.

eden ve harsi, iktisadi tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerrinden gayr-i kabil-i infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukasaması nazariyesinden bil-küllîye sarf-ı nazar le mevcudiyetimize, hukuk-ı tarihiye, irkiye ve diniyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamıyla hak ve adle müstenid bir karara intizar olunur.

7- Milletimiz, insani ve asri gayeleri tebcil ve fenni ve sınai, iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dâhili ve harici istiklâli ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartı ile altıncı maddeden musarrah hudut dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılıyoruz. Ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da acilen tekarrürü selâmet-i beşer ve sükûn-ı amme namına ahassı amal-i milliyemizdendir.

8- Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayine ettiği bu tarihi devirde Hükümet-i Merkeziyemizin de irâde-i milliyeye tabi olması zaruridir. Çümkü irâde-i milliyeye gayr-i müstenid herhangi bir heyet-i hükümetin indi ve şahsi mukarreratı milletçe muta olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadar mesbuk efal ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, milletin içinde bulunduğu hal-i zücret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan Hükümet-i Merkeziyemizin Meclis-i Millî'yi hemen ve bilâ ifate-i zaman toplaması ve bu suretle mukadderat-ı millet ve memleket hakkında ittihaz edilecek bil-cümle mukarreratı Meclis-i Millî'nin murakebesine arz etmesi mecburidir.

9- Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hadisat ile ve aynı maksatla vicdan-ı milliden doğan cemiyetlerin ittihad ve ittifağından hâsıl olan kitle-i umumiye bu kere Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti unvanı ile tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet, her türlü fırkacılık cereyanlarından külliyen aridir. Bilcümle İslâm vatandaşlar cemiyetinin aza-yı tabiiyesindedir.

*10- Kongre tarafından müntehap bir Heyet-i Temsiliye kabul ve köy-lerden bil-itibar vilâyet merkezlerine kadar mevcut teşkilât-ı milliye tevhid ve teyit edilmiştir.*¹³⁷

Aynı gün Merkezi Konya'da bulunan II. Ordu Müfettişliği, Konya Valisine ve İngiliz kontrol subayının şikâyetlerine cevap vererek Erzurum Kongresini savunmuş, bu kongrenin Kanun-ı Esasi'nin 120. maddesine dayanılarak toplandığını, yurt ve milletin mutluluğu amacını güttüğünü, kanuna aykırı bir yönü bulunmadığını ve ihtilalci bir hareket olmadığını bildirmiştir.¹³⁸

Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos'ta muvaffakiyetle sona ermesi¹³⁹, millî iradenin tüm doğu illeri bölgesi bütünlüğü adına tecellisi, vali ve kumandanlarla, sivil ve askerî memurların çoğunun Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun şahsında Millî Mücadele azmine bağlanması İstanbul Hükümeti'ni, daha doğrusu Padişah ile Damat Ferit Hükümeti'ni rahatsız etmiş ve doğu illerine yeni valiler tayin etmişti.¹⁴⁰ Buna karşılık İstanbul basınında yer alan haberlerde ise kongrenin ehemmiyetsiz bir takım kişilerden oluştuğu, Anadolu harekâtının büyütülmemesi gerektiği, zira Mustafa Kemal Paşa'nın tahrikâtını genişletemeyeceği ve Anadolu halkının sükûn istediği yönünde yorumlar yapılmıştır. *Sabah* gazetesinde imzasız çıkan "Teşkilât-ı Milliye" başlıklı yazıda Teşkilât-ı Milliye ve Anadolu Harekâtı'na yönelik değerlendirmelerde bulunmuş ve hükümetin bazı kişilerce oluşturulan Teşkilât-ı Milliye'yi ortadan kaldırarak fitne ve fesadı bastırmak istediğinden bahsedilmiştir. Hükümetin bu istek yolundaki teşebbüslerini yerinde bulan yazıda, bu kadarı ile yetinilmeyerek tedbirlerin arttırılması da istenmiştir.¹⁴¹

Nitekim hükümet, 8 Ağustos'ta belirli bazı telgraf başmüdürlüklerine bir genelge göndererek "*Teşkilat-ı Milliye ve Kongre*" adıyla bir süredir yapılan telgrafların kabul edilmemesi, baskı yüzünden kabulü gerekiyorsa kabul

¹³⁷ **Albayrak**, 18 Ağustos 1335, No. 20, s. 1.

¹³⁸ **HTVD**, Vesika: 169.

¹³⁹ Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi'nin kapanış konuşmasında kongre ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: "*Milletimizin ümid-i necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr heyet-i muhteremeniz her türlü mezahime katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir...*" **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 5.

¹⁴⁰ **Kansu, a.g.e.**, C I, s. 132-133.

¹⁴¹ **Cevizliler, a.g.m.**, s. 314.

edilmesi fakat çekilmeyip genel müdürlüğe gönderilmesi istemiştir. Yine bu günlerde Harbiye Nazırı Nazım Paşa, askerlikten istifa ettiği halde tahriklere devam ettiğini ileri sürerek Mustafa Kemal'in üzerindeki rütbe ve nişanların geri alınmasını hükümete önermiş, hükümetin bu yoldaki kararı Padişah tarafından 9 Ağustos'ta onaylanmıştır.¹⁴² Bu karar, *Takvîm-i Vekâyi*'de “*III. Ordu Müfettişliği'nden mâzul ve askerlikten müste'fi Mustafa Kemal Bey, silk-i askeriden ihraç ve haiz nişanlar nez'i uhdesindeki fahr-i yaverlik rütbesi ref' edilmiştir. İşbu irâde-i seniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memurdur. 9 Ağustos 1335, Sadrazam Damat Ferit*”¹⁴³ şeklinde yer alırken bu haberi *Zaman* gazetesi “*Mustafa Kemal'in Silk-i Askeriden İhracı*”¹⁴⁴ başlığı ile sütunlarına taşımış, Ali Kemal'in olaya dair yorumu ise şu şekilde olmuştur: “*Anadolu'da harekât-ı milliye perdesi altında tahrikâta bulunan ve Erzurum'da millî kongreye riya set eden Mustafa Kemal (Paşa), nihayet müstahak olduğu cezaya uğradı. Ümit ediyoruz ki Hükümet, yakında kendisini tahrikâta gayr-i muktedir bir hale vazî' eder. Zaten dünkü İstanbul refikimizin dediği gibi bu yolda harekât, vatana karşı bir cinayettir. Avrupalılar nazarında Türkiye'yi iğtişâş içinde göstermek mukadderat-ı memleketi karanlıklara doğru sürüklemek demektir. Bunda şüphe yoktur.*”¹⁴⁵ Fransızca *Stamboul* gazetesi ise Dâhiliye Nezareti'nin talebi üzerine Meclis-i Vükelânın Mustafa Kemal Paşa'nın azledilmesine karar verdiğini yazmaktaydı. Ermenice *Jamanak* da O'nun Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in son tamimlerine aykırı hareket etmiş olduğu gerekçesi ile azledilmiş olduğu yorumunu yapmış, *Türkçe İstanbul* ise aynı haberi şu şekilde sütunlarına taşımıştır:

“*Ordu Müfettişliğine tayin olduğu halde Anadolu'da iğtişâşkârane harekât-ı milliye namı altında hadiseler tevlid ve Erzurum'da akdedeceği kongre kararıyla bazı metalibatta bulunmak suretiyle hükümet-i merkeziyeyi müşkül bir vaziyet-i siyasiyeye ilgaya sebebiyet veren Mustafa Kemal Paşa'nın harekât-ı vakıası müstelzim mücârât-ı ahvâlden bulunduğu cihetle kendisinin silk-i askeriyeden tardı ile hamil olduğu nişanların istirdatı ve haiz olduğu fahr-i yaverlik rütbesinin nez'i hususuna karar*

¹⁴² Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 31.

¹⁴³ *Takvîm-i Vekâyi*, 12 Ağustos 1335, No. 3621, s. 2.

¹⁴⁴ “Mustafa Kemal'in Silk-i Askeriden İhracı”, *Zaman*, 13 Ağustos 1335, No. 455, s. 1.

¹⁴⁵ “Mustafa Kemal (Paşa)'in Askerlikten Tardı”, *Peyam*, 13 Ağustos 1335, s. 2.

verilmiş ve arz-ı atabe-i ulya kılınan karar dün tasdik ali- hazret-i padişahiye iktiran etmiştir."¹⁴⁶

Böylece Padişah, Mustafa Kemal ile bütün bağlarını koparmış oluyordu. Üstelik askerlikten istifa ettiği halde kendisini yeniden meslekten çıkarmak gibi anlamsız bir davranışla ona karşı duyulan büyük hınç ortaya konuluyordu¹⁴⁷

Bu süreçte Damat Ferit Paşa ise İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek tutuklanmasını talep ettiği elli kişilik bir liste vermiş, kendisine İngilizlerin tutuklama yapmayacağı yönünde cevap verilmesinin ardından tasarı bazı kişilerin İtalya'ya sürgüne gönderilmesi şeklini almıştır.¹⁴⁸ Öte yandan aynı süreçte yayınlanan *İfham* gazetesinin haberine göre Sadrazam Damat Ferit Paşa, Harbiye Nazırlığı'nda Harbiye Nazırı ve Polis Umum Müdürü ile bir toplantı yapmıştır. Mustafa Kemal meselesinin görüşüldüğü toplantıda askerî kuvvet kullanma hususunun ele alındığı düşünülmekte idi.¹⁴⁹ Ayrıca Ferit Paşa, aynı süreçte Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek "...*Kumandanlık-tan azl ile derdest ve tahtelhiyfz İstanbul'a izamları Hükümet-i Seniyye tarafından geçende vilâyata bildirilen ve silk-i celil-i askerîden ihraç edilmiş bulunan Mustafa Kemal ve birkaç gün Bahriye Nezareti'ni işgal eden Rauf Beylerin Anadolu'da vâsi muhaberat ve mütefevühattan sonra âkıbet livabedest-i isyan olarak ahali-i Osmaniyyeyi kongre namıyla cabecâ içtima teşvik ve meali vâreste-i tekrar olan beyannameler neşreylemesini ve Şarkî Anadolu vilayetlerinin mevakî-i umumiyesinde bütün kaza ve liva ve vilâyet mümessillerinden mürekkep içtimalar akdinî meşru bir hal farzetmek için devlet lafzının delâlet ettiği mefhumdan tegafül etmek lâzım gelir... Devlet-i Osmaniye'yi on seneden beri maruz kıldıkları felâketlerden halâ kâmbin olamayanlar şimdi Anadolu kıtasına musallat olmaya başladılar...*"¹⁵⁰ demekte ve bu hususta gereğinin yapılmasını istemekte idi.

Mustafa Kemal Paşa ise Damat Ferit Paşa'nın bütün gayri millî girişim ve beyannamelerine karşı istiklal için çalışan milletin iradesinin önünde hiçbir kuvvet duramayacağını belirten bir telgrafla cevap verdi.¹⁵¹ Mazhar Müfit

¹⁴⁶ "Anadolu'da Vaziyet", *Türkçe İstanbul*, 12 Ağustos 1335, No. 245, s. 1.

¹⁴⁷ Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 488-491.

¹⁴⁸ Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 486.

¹⁴⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 26.

¹⁵⁰ *HTVD*, Vesika: 46.

¹⁵¹ Telgraf metni için Bkz. *Nutuk*, C I, s. 74-75.

Bey, 16 Ağustos 1919 tarihli bu uzun telgrafın en mühim kısmını şu şekilde aktarmaktadır:

“Hakkı hayat ve istiklâl için çalışan milletin maksadındaki nezaket ve ciddiyete karşı hükümet-i merkeziye hasım vaziyeti almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarz-ı hareket bittabi mucib-i esefi azîmdir ve milleti arzu edilmeyen hareketlere sevk edecek mahiyettedir. Gayet samimi arz edeyim ki millet her türlü iradesin ikaa muktedir ve teşebbüsünün önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Hükümet-i merkeziyenin menfi teşebbüsünü hiçbir kimse tarafından cay-ı tatbik bulmamağa mahkûmdur.”¹⁵²

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi’nden sonra Heyet-i Temsiliye sıfatıyla Sivas’a doğru yol alırken, Damat Ferit Hükümeti bu kez İngilizlere birlikte hareket eden ayrılıkçı Kürtleri kullanmaya çalışacaktır. Hükümet taraftarı basın ve yazarlar ise Damat Ferit Paşa’nın Paris Konferansı’ndaki taleplerini başarı gibi göstererek Anadolu hareketini eleştirmeye devam edecektir.¹⁵³

SONUÇ

Osmanlı Erkan-ı Harbiye’sinin yeni asayiş planlamasıyla Anadolu’ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, millî hareketi örgütlemesiyle kısa zamanda halk nazarında kabul görmüş, bir o kadar da İngilizlerin ve özellikle de Damat Ferit Hükümeti’nin tepkisini üzerine çekmiştir. Hükümetin Mustafa Kemal Paşa’yı geri getirme, görevden alma ve azletme eylemleri ile başlayan girişimleri ve Mustafa Kemal’in ısrarla faaliyetlerine devam etmesi giderek artan bir şekilde basında yer almaya başlamıştır. Başlangıçta daha çok ikinci sayfada yer alan haberler, Mustafa Kemal Paşa’nın istifası sonrası dikkatlerin onun üzerine yönelmesi ile neredeyse İstanbul basınında yer alan bütün gazetelerde birinci sayfadan verilmeye başlanmıştır.

Damat Ferit aleyhtarı ve millî hareket taraftarı gazeteler, işgalleri ve yaklaşmakta olan daha büyük tehlikeyi dikkate alarak olayları daha akl-ı selim ile

¹⁵² Kansu, a.g.e., C I, s. 142.

¹⁵³ Ali Kemal Bey, 3 Ekim 1919 tarihli Peyam gazetesinde kaleme aldığı “Ferit Paşa’nın İstifası” başlıklı makalesinde Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki Türklere müteşekkil topraklarını bütünlüğü esasları ile Damat Ferit Paşa’nın diplomatik girişimlerindeki taleplerinin aynı olduğunu ileri sürerek millicilerin merkezi hükümet aleyhine tutumlarını eleştirmektedir. **Peyam**, 3 Teşrin-i Evvel 1335, No. 302, s. 1.

yorumlarken, kurtuluşu yalnızca işgal devletlerinin sunacağı barış antlaşmasında gören hükümet taraftarı gazeteler ise Mustafa Kemal'i sert bir dille eleştirmiş, O'nu bir eşkıya, Devlet-i Osmaniye'nin geleceğini tehlikeye atan, devletlerarası siyasetten bihaber, halkı sonu belirsiz maceraya sürükleyen, Anadolu'da şöhret ve sergüzeşt peşinde koşan bir kişi olarak göstermişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa veya Millî Mücadele hakkında lehte ve aleyhte çıkan bir çok gazete de olaylara hakkında, *Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan ve Batum üzerinden döneceği* ve *Enver Paşa'nın tevkif edilerek Sivas'a getirilmesi* gibi doğru olmayan başlıklar atmaları ya da yorumlar yapmaları ise basının genel hususiyetlerinden öte dönemin şartlarını ve haber kaynaklarını ortaya koyması açısından önemlidir. Diğer taraftan özellikle İstanbul basınında çıkan haberler gelişmelerden çok sonra çıkmakta, genelde resmî kaynaklara dayanmakta ve sıkı bir sansüre tabi tutulmaktaydı.

Gerek hükümet talimatnamelerinde gerekse *Alemdar*, *Peyam* ve *Türkçe İstanbul* gibi genelde millî hareket aleyhine politika izleyen gazetelerde çıkan haberlerde dikkat çeken bir nokta da Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in Batı Anadolu'da Yunanlara karşı direnen Demirci Mehmet Efe ile Hacı Şükrü Bey gibi millî bir teşkilatlanmadan ziyade işgallere karşı yalnızca silahlı direniş gösteren Kuvayı-i Milliyecilerle birlikte anılması, hemen hepsinin de hükümet otoritesini sarsan birer “şaki”, “bozguncu” ve ittifatçılığın yeni temsilcileri olarak gösterilmeleri idi.

KAYNAKÇA

Arşiv

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sürelî Yayınlar

Albayrak

Alemdar

İdrak

İfham

İleri

İstiklâl

Memleket

Peyam

Sabah

Takvîm-i Vekâyi

Tasvir-i Efkâr

Türkçe İstanbul

Vakit

Zaman

Basılı Resmî Dokümanlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair Belgeler, Ankara, 2000.

British Documents on Foreign Affairs, Series B, Part II, Volume: I.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Diğer Yayınlar

Akandere, Osman; Polat, Hasan Ali, **Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşıtı Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

Akbıyık, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C. I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Cem Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 1992.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, 1955.

Aydoğan, Erdal, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, 2000.

Bakar, Bülent, "Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Sürecinde Kuvâ-yı Milliye Politikaları", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, 12-16 Kasım 2007-Ankara, Bildiriler**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, 1958-1998.

- Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Bozkurt, Abdurrahman, **İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.
- Bütünüyle Erzurum Kongresi**, (Yay. Haz.: M. Fahrettin Kırzıoğlu), C II, Ankara, 1993.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cevzîliler, Erkan, "Erzurum Kongresi Günlerinde İstanbul Basınının Mustafa Kemal Paşa ve Kongreye Bakışı", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yay. Haz. Yavuz Aslan-Salim Gökçen, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 303-317.
- Çağlayan, Tuncer, "Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Günleri", **19 Mayıs ve Millî Mücadele'de Samsun Sempozyumu (20-22 Mayıs 1999)**, Samsun, 2000.
- Çevik, Zeki, **Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Yay. Haz.: Samih Nafiz Tansu, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.
- Goloğlu, Mahmut, **Erzurum Kongresi, Millî Mücadele Tarihi I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gökbilgin, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1959.
- Gronau, Dietrich, **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu**, (Çev.: Gülderen Koralp Pamir), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Kalkavanoğlu, İlyas Sami, **Millî Mücadele Hatıralarım**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

- Kemal Atatürk, **Nutuk**, C I, 1919-1920, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, MEB, Ankara, 1981.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, **Vesikalar**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, MEB, İstanbul, 1970.
- Kocaoğlu, Bünyamin, **Kurtuluştan Kuruluşa Batı Anadolu'da TBMM Yardımları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anları (1919-1923)**, (Yay. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.
- Okur, Mehmet, **Millî Mücadelede Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.
- Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- Özçelik, İsmail, **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992.
- Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri IV**, İstanbul 1993.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, I, TTK Yayınları, Ankara, 1993.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sonyel, Salâhi R. **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, ATAM Yayınları, Ankara, 2015.
- Şahinöz, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1986.
- Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul 1958.
- Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C I, Nisan 1919-Mart 1920**, Türk TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar II**, İstanbul, 1991.
- Tevetoğlu, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, 1987.
- Toprak, Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul, 1995.
- Türkgeldi, Ali Fuad, **Görüp İştittiklerim**, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Villalta, George Blanco, **Atatürk**, (Çev.: Fatih Özsu), Ankara, 1992.

Yurtsever, Serdar, **Millî Mücadele İstihbaratında İstanbul'da Gizli Bir Grup: "Felah"**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.

شرق قطعاتی مفتشلیگی

□□□□

ماغا بیلدیرم اردو لری شروی قوماندانای مصطفی
کمال پاشا شرق قطعاتی مفتشلیگنه تعیین ایدلشدرد.

شرق قطعاتی مفتشلیگنه تعیین ایدیلن
مصطفی کمال پاشا

مصطفی کمال پاشا ، حرب سنه لری ظرفنده مختلف
جبهه حربیلرده فوق العاده یارارلقلارده بولومش ،
مقتدر ارکان عسکر به ضدندرد . یکی وظیفه مأموریتنی
ایضا ایچون بر قاج کونه قدر (ارضروم)
عزیمت ایده چک اولان پاشای مشار الیه موفقیتلر
تمنی ایدرز .

“Şark Kıtıatı Müfettişliği”, *Zaman*, 16 Mayıs 1335.

رؤف بك استعفاسى

ملك عسكرىدن مع التأسف استعفا ايتتى اولان
بحره ناظر سابق ميرآلانى
حسين رؤف بك افندى

بداياتلارنده «مشروطيت» ديه سويديكىمىز
شواون سنه لك فلاكت دورنده بوزواللى ملت
قهرمان ديه برچوق كيمسلى آلتيشلادى ا
وقت ابدليسسه ، بي محترم قهرمانلارمىز بر كره
آلتيشلاندىقن صوكره ، آرتق هيچ بروظيفه
لى قلامش كى شياارمانه ونهايت هر برى
بر فلاكت مليه سبب اولارق نفرت عموميه
ايچنده اورئادن غائب اولمايه باشلاديلر .
وظيفه سنى هر زمان تقدير ايتش ، هر دقيقه
ملته بر خدمت ايفا ايتش ، هيچ بر صورتاه
لكه لانه نش و هر درلو آلتيش متين برتواضله
قارشيلاش يكانه شخصيت ، بالقان حريمده كى
آق دكز سفر باه عثمانلى تاريخ بحريسنده بو بوك
بر موقع اشغال ايدن رؤف بكندى . بوتون
ملتلرك تقدير ايتدىكى بواسبق بحريه ناظر عىزك
بوكون مسلكندن استعفا ايتتى ، سحاظ
اولديقمىز بو قدر بو بوك فلاكتلر ايچنده بيله
بوتون وضوحيله حس ايديله بيله جك مؤسف
بر حاده ديمكدر . رؤف بك افندىك درج
ايتكده اولديقمىز اونيفورمالى رسمنه
باقاركن ، امىز كه هر كس ده بزم كى متأثر
اولاجقدر .

“Rauf Bey’in İstifası”, *Memleket*, 17 Mayıs 1335.

خلاف قانون اجتماعر و تشببئر

مصطفى كمال باشا

رؤف بك

اوجتبي زردو مفتشلكنده بولغنده ايكن هسكلكدن استغفا ايدن مصطفى كمال باشا ايله بحريه ناظر اسبقى رؤف بكك از ضرورم جهنلنده ملي قونفره ناميله خلاف قانون اجتماع عقدينه تشببئت ايندكلى و نازلى جوارنده دميرجى انه و تشكيلات مليه قوماندانى حاجى شكري نام مستعارى ايله ديكر ايبي شخصكده تحريك و تشويقانده بولندقلى آكلاشاسى اوزرته بولرك همان دردست و اعزام ايدللى و بويه چنه تشكيلاتيه خلاف قانون اجتماعره و سازه به ميدان و برنامسى و بوكى احواله جرأت ايدن هر كيم اولورسه اولسون دردست اولنهرق ديوان حرب عربى به سوق اينلسى داخله نظارتدن ايجاب ايدنلره تعميم قلنده ينى موثوقاً خبر آلمشدر.

“Hilafı Kanun İçtimalar ve Teşebbüsler”, *Alemdar*, 31 Temmuz 1335.

آناطولیده کی حرکتلر

مکرمت مصطفی کمال پاشا ایدر رؤف بکک دردمستی امر اجتمده

۲۲ نوموز تاریخل تخریم و قاییده انتشار ایدن بر صدرت تعین مقررات ملتی تعین و تثبیت ایتک اولدیه
شرطه مناسب بر عهده اجتناع ایدمجهک ملی بر قولفره ایچون مرخصلر طویللاقمده اولدیغی بیلدیریبور ،
« آناطولینک اکسباب اجتناع اولدیغی تذبذب و اغتشاش یادی » تألیف عظیم « اولدیغی سو یقینرک » حرکت
واله ایتک منی ایجاب حال و معصحت «
کورولیبورده .

دردمستری ایچون ارشرومه امر دردمان
مصطفی کمال بک

دردمستری ایچون ارشرومه امر دردمان
رؤف بک

فی لواقع استخبارات روسیه اوچینسی اردو مفتشی ایکن عزال ایدیش وسلطت عسکریدن استعفا اجتناع اولان
مصطفی کمال پاشا ایله کذلک مسلکدن استعفا سی ویرمیش اولان بحریه ناظر اسبقی رؤف بکک ارشروم
مارقازنده مرکز حکومتک مساعده سی خلاقمده برقولفره عهد ایدمجهک بعض اجتناعات داها اجراسنه قرار
ویرمیش اولدیغی کومسترمشدر . ویریلن معلوماته کوره ارشرومه کی بواجتماعدن باشقه مارقی جوارنده
(دیم سی عمدا نه) (تشکیلات ملیه قوماندانی حاسی شگری افندی) نام مستعارلری آلتنده ایکی آیشنک ده چته تشکیل ویرمیش
کوناشتیق و تحریک اجراسیله اشتغال ایشدیق واقع اولان روسی مختار ملردن آکلانمشدر . بولک ایچون دون حکومت
تشکیل علاقه دار اولارمه اجرا ایشدیق برتلدراف ته بیله کرک مصطفی کمال پاشا مک ، کرک رؤف بکک حاسی شگری افندی
و دیمیری عمدا ایتک همان دردست اولونورق استانبوله کوندرله لرین امر اجتناع و چته تشکیلاته خلاف قانون
اجتناعلر مو بوکام عمل ایشلره میدان ویریلیرک تعقیب ایدنلرک صورت عاجله ده دردست وسوقلری لازم کادینکی
بیلدیرمشدر .

“Anadolu’daki Hareketler”, **Vakit**, 31 Temmuz 1335.

قونفرانسك تعطيلي

پارسدن سوڭ آلمان معلومات صالح قونفرانس سرخصلرنك شويلاز موسونده برآز استراحت ايده بيليرى ايچون صلح قونفرانسك ايلوله قدر تعطيل اشغال ايده چيكني مشردر. فرانسه و آسرىقا سرخصلرى بوڭا مخالفت اتمه مكدهدر. يالڭز بجز و بلغار صلح اڭال اولقن سزىن و توركي و كالت اداريه نى آسرىقانت قبول و يازد قرادى نين ايجكسزىن تعطيل اجماع ايده ميه چيكنه حلب نظر دفت اتمكده درل. اكر صلح قونفرانسى تعلق اجماع ايده چك اولورسه آسرىقا هيت سرخصله نى تركييه نزل ايده چيكنر. بوذاتده باجترال (بلتر) ياخود موسيو (هارى ويت) اوله چدر .

هرنه قدر ده زمان ايچون توركيه نى امله نى تذكر اوله مازسه ده بوخصوصه بيارا به دعوت ايده چك اولانل طرفدن موضوع بحث اولمشدر .

توپورق تاپس « آسرىقا طرفدن ماندا قبول ايده ميه توركيه نى قدراتى حقدى فرار سزلىق زياد ايده چيكنر » فكر نهدو . بوغزته : « فرانسه نى توركيه ديون عموميه نى بوزده آتش اوچنه و عثماني شمدو فرليك بارى سرمايه نى اشتراك ائمش اولق اعتبارله ، توركيه ايشلر نى آلدن رنگدن يك انديشه نىك اولدني « علاوه ايديور . عني هنه حسن نيتدن امين اولان متفقين ايله فرديباشانك صورت دوستانه ده مناسبانه بولدنني ، حالبوكه كنديسى ده و پروردك زون توزكاه قاشى شدنلا مامله ايجكسزىن متاركه نى امضالايان عزت باشانى موقم قنداره كتيره ك ايچون مخالفين فعاليتك كيندكجه نوسه ايجكده اولدني بازيور .

آسرىقا سفارتخانه سنده

برستقل ارمنستان قطعه نى تشكيلى حننده نقطه نظر لى بيان ائتك اووزد آسرىقا سفارتخانه سنه دون تورك فرقه لردن هيج برتك كيندديكنى زورنال دوريان بازيور .

بحريه نظارنى

مديريت عموميه اولاييلير

آناطولیده وضعیت

حريه نظارى ناظم باشانك آناطول ده بولنان كاظم پاشايه بر تفراف چيكرى ، مصطفى كال باشانك حركت واقعه سيله احداث ايديكى آناطول وضعيتك اولدني كى بيلدرلنى امر ائمشدر .

مصطفى كال پاشا

سلك عسكريدن طرفدى

اردو و منقشلكنه تامين اولدني حالده آناطول ايده اغتشاشكارانه حركات ايله نى آئنده حادثه لر توليد وار ضرورده عقابله نى قونفره قرابله ايش مطالبانده

مصطفى كال پاشا

بولنق صورتيله حكومت مركزه نى مشكل بروضيت سيايه به القاب سبيت ورن مصطفى كال باشانك حركات واقعه نى مستلزم مجازات احوالدين بولدنني جهله كندوسنه سلك عسكريدن طرفدى ايله حامل اولدني نشانلر ك استردادى و حائز اولدني فخرى يادرلك رتبه نى نزعى خصصنه قرادورلش و عرض هتبه عليا قلنان قرار دون تصديق طالى حضرت پادشاهى به افتراق ائمشدر .

“Anadolu’da Vaziyet”, **Türkçe İstanbul**, 12 Ağustos 1335.

“Mustafa Kemal Paşa'nın Silk-i Askeriden İhracı”, **Zaman**, 13 Ağustos 1335.

